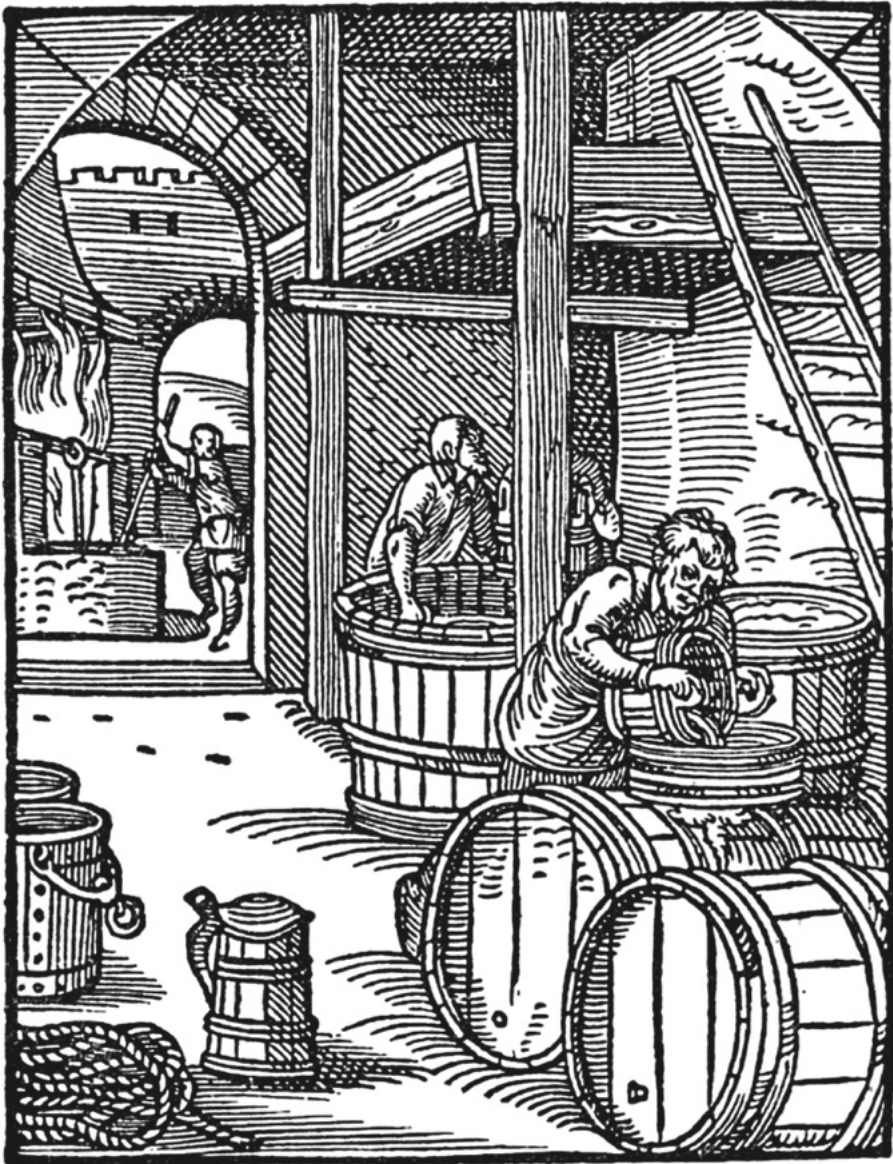

Bij het brouwen waren naast de brouwer ook een aantal knechten betrokken, meestal leerling-brouwers. Jost Amman, *Der Bierbrenner*, houtsnede, 1568. Bron: J. Amman en H. Sachs, *Eygentliche Beschreibung Aller Stände auff Erden / Hoher und Nidriger / Geistlicher und Weltlicher / Aller Künsten / Handwercken und Händeln...* (Frankfurt am Main, 1549-1589) Geraadpleegd via [Wikimedia Commons](#).

Florian Daemen

De welvaart en sociale achtergrond van de Leuvense brouwers (1600-1713)

De reputatie van Leuven als een echte bierstad heeft wortels die tot diep in de geschiedenis reiken. Bier speelde in feite voor heel de Zuidelijke Nederlanden een belangrijke rol, niet alleen als volksdrank maar ook binnen het kader van de financiële, economische en sociale geschiedenis. Toch lieten historici de Zuid-Nederlandse biernijverheid lange tijd links liggen.¹ De industrie kreeg pas de aandacht die ze verdiende toen in 1973 H. Soly wees op het economisch belang van de bierproductie voor de Zuidelijke Nederlanden en R. Van Uytven een overzichtartikel publiceerde over de toenmalige kennis van de geschiedenis van het bier.² Hoewel er sindsdien al heel wat biergerelateerde studies zijn verschenen, zijn er nog steeds hiaten in het onderzoek. Veel biersteden, zelfs in het 'bierland Brabant', zijn nog niet op een degelijke manier bestudeerd en er ontbreekt een algemeen syntheseswerk voor de gehele Zuidelijke Nederlanden.³ Daarenboven lag de focus voor een lange tijd op het financieel-economische aspect van de bierproductie en bleven de brouwers zelf grotendeels buiten beschouwing. Als er al over hen werd gesproken, gebeurde het binnen het kader van de institutionele geschiedenis van het ambacht en de beschrijving van de ambachtsreglementen.⁴ Vanaf de jaren 1980 kwam hier verandering in en legden studies meer de nadruk op de levensstandaard, maatschappelijke positie en politieke activiteiten van de brouwers, maar deze opdracht is verre van voltooid en voor veel steden blijft het sociale aspect van de biernijverheid onderbelicht.

Een vergelijkbaar patroon vinden we terug in de historiografie van het Leuvense bier. R. Van Uytven publiceerde al vroeg verschillende studies over het bierwezen. Zijn belangrijkste werk is de studie van de Leuvense stadsfinanciën tijdens de zestiende eeuw, waarin door het belang van de bieraccijnzen de Leuvense bierproductie en -consumptie uitgebreid aan bod komen.⁵ Vergelijkbare studies voor de zeventiende en achttiende eeuw werden uitgevoerd door J. Roelants en L. Van Buyten.⁶ Bij al deze studies overheerst het financieel-economisch aspect en komen de brouwers zelf nauwelijks aan bod. De oude studie van J. Verhavert over de Leuvense ambachten laat de brouwers grotendeels buiten beschouwing omdat ze niet pasten in de toenmalige theorieën over het ambachtswezen.⁷ Ook de anekdotische bijdragen van A. Meulemans over de Leuvense ambachten slaan de brouwers volledig over.⁸ De achttiende-eeuwse brouwers staan centraal in de licentiaatsverhandeling van L. Van Roy, waarbij de kern wordt gevormd door een prosopografische lijst.⁹ Hij levert

1 Aerts, 'De Zuidnederlandse brouwindustrie', 5-34; Aerts, 'De bibliografie', 5-12.

2 Soly, 'De economische betekenis', 97-118; Van Uytven, 'De Drankcultuur', 17-49.

3 Aerts, 'De Zuidnederlandse brouwindustrie', 5-34.

4 Bijvoorbeeld: Eykens, 'De brouwindustrie', 80-101; Hoyberghs, *Het ambacht*.

5 Van Uytven, *Stadsfinanciën*; Van Uytven, 'De Leuvense bierindustrie', 193-227; Van Uytven, 'Haarlemmer hop', 334-351.

6 Roelants, *Aspecten*; Van Buyten, *De Leuvense Stadsfinanciën*.

7 Verhavert, *Het ambachtswezen*.

8 Deze artikels verschenen in *Eigen Schoon en de Brabander* van 1954 tot 1965.

9 Van Roy, *Prosopografische bijdrage*.

veel interessante gegevens maar doet er in feite verder niets mee. Ook de licentiaatsverhandeling van M. Swevers over de politieke activiteiten van de zeventiende-eeuwse brouwers blijft oppervlakkig en beschrijvend.¹⁰ Door hun prominente plaats in de Leuvense maatschappij komen de brouwers ten slotte meermaals aan bod in het doctoraatsproefschrift van B. Dewilde over de Leuvense middenklassen.¹¹

De bovenvermelde literatuur stelt de brouwers doorgaans voor als deel van de stedelijke elite, zowel op vlak van status als rijkdom. Hoewel het bronnenmateriaal deze stelling in zekere mate ondersteunt, is er toch behoefte aan een meer genuanceerde voorstelling. Met name in de oudere werken worden de brouwers altijd voorgesteld als een homogene groep, maar het feit dat het Leuvense brouwersambacht opgedeeld was in twee groepen, de brouwers-tappers en de brouwers-leveranciers, lijkt het tegendeel te suggereren. Was er sprake van een echte tweedeling binnen het ambacht en had dit haar weerslag op de socio-economische situatie van de brouwers zelf en waren de brouwers wel zo welvarend als doorgaans voorgesteld? De zeventiende eeuw vormt een interessant tijdvak om deze vragen te omkaderen. In deze periode kende de Leuvense biernijverheid immers haar eerste forse groei en werd de basis gelegd voor de grote expansie van de industrie in de loop van de achttiende eeuw. De bestudeerde periode loopt van 1600 tot 1713, de einddatum van het Spaanse bewind in de Zuidelijke Nederlanden en het begin van de Oostenrijkse periode.

Het onderzoek gebeurt voornamelijk op basis van een kwantitatieve analyse van fiscaal-administratieve bronnen en lijsten. Door de chaotische toestand van het zeventiende-eeuwse stadsarchief van Leuven zijn veel belangrijke of bruikbare reeksen niet bewaard gebleven, waardoor de meeste aandacht noodgedwongen uitgaat naar het eerste en laatste kwart van de zeventiende eeuw en het begin van de achttiende eeuw. Het ambachtsarchief van de brouwers, bestaande uit het inschrijvingsregister, aanwezigheids- en verkiezingslijsten en de resolutieboeken, vormt een belangrijk startpunt voor de studie van het ambacht als groep. Jammer genoeg begint het inschrijvingsregister pas in 1695. Elke uitspraak met betrekking tot meervoudig lidmaatschap is gebaseerd op de database die B. Dewilde mij ter beschikking heeft gesteld.¹² Stadsrekeningen en accijnsregisters, van zowel het Leuvense stadsbestuur als van instanties als de Staten van Brabant, zijn gebruikt om informatie te zoeken over de individuele productiecijfers. Om de persoonlijke welvaartssituatie van individuele brouwers te reconstrueren is uitvoerig gebruikgemaakt van enkele lijsten van volkstellingen en belastinginningen, meer bepaald de *capitale imposities* (hoofdgeld ofwel belasting per huishouden) van 1631 en 1702, de tellingen van het huishuurgeld van 1670, de telling van het schouwgeld van 1671 en de bevolkingstelling van 1690.¹³ Een ander hulpmiddel om iemands individuele welvaart te reconstrueren zijn boedelinventarissen, maar door het beperkte tijdsbestek van dit onderzoek en de omvang van het Leuvense notariaatsarchief was het niet realistisch om elk bestand systematisch door te nemen. In de plaats daarvan werd steekproefsgewijs gezocht naar brouwers die ook voorkwamen in de gebruikte belastinglijsten en zijn de gevonden inventarissen vooral gebruikt om de overige vaststellingen te illustreren. Uit de Leuvense schepenregisters zijn enkele relevante passages in verband met de regelgeving en privileges van de brouwers overgenomen. De verkiezingslijsten voor het schepencollege en de andere stedelijke ambten ten slotte geven informatie over de verdere politieke activiteiten van de brouwers.¹⁴

De zeventiende eeuw werd in de Belgische historiografie lange tijd afgeschreven als de 'Ongelukseeuw', een periode van oorlogen, epidemieën en hongersnoden. Al in 1953 wist J.A. Van Houtte er echter op te wijzen dat er op vlak van nijverheid, handel, landbouw en demografie geen sprake kon zijn van een ongelukseeuw, maar hij slaagde er niet in om een

eenduidig referentiekader te creëren dat definitief afrekende met de heersende opvatting.¹⁵ Hoewel de discussie vandaag de dag nog steeds loopt, zijn historici nu meer genuanceerd en is het paradigma dat de zeventiende eeuw niet alleen voor de Zuidelijke Nederlanden maar in feite voor heel Europa een periode was van stagnatie en inkrimping na een lange periode van expansie tijdens de tweede helft van de vijftiende en de hele zestiende eeuw. Op die manier vormt de crisis van de zeventiende eeuw een deel van een langdurig cyclisch proces dat begon in de elfde eeuw en zou doorlopen tot de Industriële Revolutie. Omdat deze crisisperiode echter samenviel met een periode van opeenvolgende oorlogen en tegenslagen werd dit door velen gepercipieerd als een eeuw van totale ellende.¹⁶ Deze stelling gaat volledig op voor het hertogdom Brabant. Tijdens de eerste helft van de zeventiende eeuw was de algemene socio-economische situatie niet noemenswaardig slechter dan in andere jaren en vond er zelfs een herstel plaats na de woelige laatste jaren van de zestiende eeuw.¹⁷ Pas vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw was er echt sprake van een crisisperiode, en dan nog kwam deze pas volledig tot uiting vanaf de jaren 1665-1670. Vanaf toen kregen de handel, nijverheid en de landbouw het wel degelijk steeds moeilijker terwijl de bevolking op veel plaatsen stagneerde of zelfs achteruitging.¹⁸

De epidemie van 1578 was slechts een van de vele die Leuven tijdens de zestiende en zeventiende eeuw zouden treffen. Onbekende artiest, *De Pest in de Sint-Jacobsparochie in Leuven*, olieverf op doek, 1578 (Collectie Museum M, Leuven) Geraadpleegd via [Wikimedia Commons](#).

10 Swevers, *Brouwers en politiek*.

11 Dewilde, *Corporaties en confrerieën*.

12 Deze database is gebaseerd op de inschrijvingsregisters van alle Leuvense ambachten voor zover deze bewaard zijn gebleven voor de zeventiende en achttiende eeuw. Zie ook: Dewilde, 'Expanding', 98-99.

13 SAL, OA, nrs. 3321, 3364, 3365, 3342, 3295; RAAand, *StvB. Supplement*, nrs. 795, 796. Voor meer informatie over de capitale imposities zie de paragraaf 'Welvaartstratificatie', pagina 101-108.

14 SAL, OA, nrs. 466-468.

15 Van Houtte, 'Onze zeventiende eeuw'.

16 Morsa, 'Een ongelukseeuw?', 133.

17 Van Der Wee, *The Low Countries*, 30.

18 Aerts, 'Brabant in de Spaanse Tijd', 421-427.

Voor Leuven betekende de zeventiende eeuw een wegzakking in de middelmatigheid.¹⁹ Toen de Dijlestad vanaf 1650 werd meegezogen in de algemene crisis, had ze al een moeilijke periode achter de rug. Reeds in de vijftiende eeuw zorgde het failliet van de lakennijverheid ervoor dat de gehele Leuvense textielindustrie in de problemen kwam. In de loop van de zestiende eeuw waren alle nijverheden waaruit de Leuvense bevolking traditioneel haar inkomsten puurde, verdwenen en bleven alleen de universiteit en biernijverheid over. In combinatie met de grote prijsstijgingen van die tijd zorgde dit voor een algemene verarming van de Leuvenaars.²⁰ De Tachtigjarige Oorlog bespoedigde het verval van de stad. Terwijl het slecht betaalde Spaanse garnizoen geregeld overging tot muiterijen en plunderingen, werd het omringende platteland onveilig gemaakt door Staatse troepen.²¹ Daarenboven zorgden hongersnoden, een enorme overstroming in 1571 en verschillende epidemieën ervoor dat de late zestiende eeuw voor Leuven op economisch, sociaal en demografisch vlak een catastrofe was. Tegen de tijd dat er een herstelperiode intrad aan het begin van de zeventiende eeuw, was Leuven gereduceerd tot het niveau van provinciestadje. Hoewel de bevolking zich grotendeels wist te herstellen, kon de stad haar vroegere omvang niet meer bereiken en werd de belangrijkste economische activiteit de verhandeling en verwerking van het Hagelandse graan, grotendeels in de vorm van bier.²² Vanaf 1667 zorgde de expansiedrang van Lodewijk XIV voor een vrijwel constante oorlogssituatie in Brabant. Leuven werd omgevormd tot een vestingstad en kreeg opnieuw een garnizoen dat geregeld voor problemen zorgde. De oorlog verlamde de economie en ontregelde de stadsfinanciën.²³ De situatie verergerde naar het einde van de eeuw toe en in de periodes 1692-1694, 1698-1699 en 1709 zetten grote graan tekorten en hongersnoden de bevolking nog meer onder druk.²⁴ Het is binnen deze context dat het Leuvense brouwersambacht haar eerste grote expansie kende.

Het Leuvense brouwersambacht

Bier was al sinds de middeleeuwen een belangrijke drank in de Nederlanden. Met name in de steden was het water te vervuild om te drinken en vormde bier het enige veilige alternatief om de dorst te lessen.²⁵ Net zoals vele andere Brabantse steden ontwikkelde ook Leuven vrij vroeg een eigen biernijverheid.²⁶ De eerste cijfers dateren uit de vroege veertiende eeuw en reeds in 1368 werd er geëxperimenteerd met het brouwen met hop in plaats van met gruit. In haar beginjaren moest het Leuvense gerstenat echter nog fel concurreren met de plaatselijke wijn. Pas nadat de bierprijzen in de tweede helft van de veertiende eeuw een forse daling kenden nam de populariteit van het bier toe.²⁷ De ligging van Leuven aan de rand van de rijke graangebieden van het Hageland was ideaal voor de ontwikkeling van een bierindustrie. De Dijle zorgde voor een constante aanvoer van water en fungeerde tevens als verkeersader waarlangs het bier vervoerd kon worden. Tot aan het begin van de zestiende eeuw bleven de kwaliteit en het geproduceerde volume van het bier echter laag. Het Hagelandse graan werd immers in de eerste plaats als voedsel gebruikt. De Leuvense brouwers moesten zich behelpen met de overschotten waardoor bij de minste graanschaarste de kwaliteit en het geproduceerde volume van het bier meteen daalden. Pas met de massale import van Baltisch graan vanaf 1530 kon het Haspengouwse graan nagenoeg exclusief gebruikt worden om te brouwen. Nu de aanvoer van de basisgrondstoffen regelmatig was, namen de kwaliteit en het geproduceerde volume van het bier toe.²⁸

Hoewel de Leuvense biernijverheid vanaf 1530 een gestage groei kende, produceerde men tot aan de zeventiende eeuw bijna uitsluitend voor de lokale markt. De uitvoer werd

immers sterk gehinderd door de grote concurrentie van de plattelandsbrouwers en van andere biersteden. Met name de plattelandsbrouwers waren een geduchte concurrent voor de Leuvense brouwers, in die mate dat het stadsbestuur in 1542 verordende dat ze binnen één mijl van de stadsmuren enkel nog voor eigen gebruik mochten brouwen.²⁹ Daarnaast zorgden de hoge bieraccijnzen ervoor dat de brouwers nauwelijks genoeg winst overhielden om het eigen bedrijf uit te breiden.

Uiteindelijk zouden in de zeventiende eeuw juist dankzij de hoge belastingen de productie en de export alsnog toenemen. Leuven probeerde zich te herstellen van de crisis van de zestiende eeuw en het stadsbestuur probeerde via een verhoging van de bierprijzen en -accijnzen haar kosten op de brouwers af te wentelen. Om de eigen winst te kunnen vrijwaren zetten de brouwers in op een sterke uitbreiding van de productie.³⁰ Aangezien de stedelijke markt al snel verzadigd raakte, moest deze productie-uitbreiding gebeuren via een toename van de export. Deze groei zou in de achttiende eeuw exploderen dankzij de aanleg van de steenwegen en de opening van de Leuvense Vaart (1763).

In tegenstelling tot de meeste Brabantse biersteden beschikte Leuven al vrij vroeg over een eigen brouwersambacht.³¹ De brouwers waren één van de zestien ambachten die met het charter van 1 september 1360 politieke rechten verkregen en in de loop van de vijftiende eeuw werden hun statuten en regels neergeschreven in een ambachtsrol.³² Hun privilege bestond erin dat ze over het alleenrecht beschikten om bier te brouwen en per vat, pint of pot te verkopen.³³ Omdat in deze periode de bedrijfsomvang nog vrij klein was, kon een relatief grote groep probleemloos dezelfde markt bedienen. Naar het einde van de vijftiende eeuw toe ontstond er een tendens naar schaalvergroting en nam het aantal brouwerijen af, maar ook gedurende de zestiende eeuw bleef het kleinbedrijf de norm.³⁴ Door de crisis van de late zestiende eeuw daalde het aantal brouwers sterk. Terwijl Leuven in 1526 nog een zestigtal actieve brouwers telde, was dit aantal tegen 1597 bijna gehalveerd.³⁵

In 1555 hervormde het stadsbestuur het brouwersambacht en werd een officieel onderscheid ingevoerd tussen de brouwers-leveranciers en de brouwers-tappers. Terwijl de leveranciers het alleenrecht kregen om bier in het groot te leveren en te exporteren mochten de tappers enkel via hun eigen tappershuis bier verkopen.³⁶ Deze hervorming werd in 1569 in de statuten van het ambacht nogmaals bevestigd.³⁷ Omdat de tappers zich enkel op de lokale markt mochten richten zagen de leveranciers zich verlost van een deel van de

19 Van Uytven, 'Triomf', 98-102.

20 Van Uytven, 'De sociale crisis', 31.

21 Van Uytven, 'Leuven 1575-1635', 823-824, 829.

22 Van Buyten, 'De stad Leuven', 26-32; Dewilde, *Corporaties en confrerieën*, 100.

23 Van Buyten, 'Groei en stagnatie', 24.

24 Ulens, *De crisisjaren*, 292.

25 Soly, 'De economische betekenis', 98.

26 Van Uytven, 'De drankcultuur', 1.

27 Aerts, 'Alcoholconsumptie', 68.

28 Aerts en Unger, 'Brewing', 94; Van Der Wee, *The Low Countries*, 56; Van Uytven, 'In de schaduwen', 172; Roelants, *Aspecten*, 171-174.

29 Van Uytven, 'Stad en ommeland', 156; Van Uytven, *Stadsfinanciën*, 330-334.

30 Lefere, *De Leuvense herberg*, 43-46.

31 In Antwerpen organiseerden de brouwers zich bijvoorbeeld pas in 1581 en in Lier werd zelfs pas in 1685 een brouwersambacht opgericht. Soly, 'De economische betekenis', 112-114.

32 Verhavert, *Het ambachtswezen*, 38.

33 SAL, OA, nr. 4661, fol. 10r.

34 Van Uytven, 'De drankcultuur', 49-51.

35 Van Uytven, *Stadsfinanciën*, 327.

36 Van Uytven, *Stadsfinanciën*, 329.

37 SAL, OA, nr. 4649, fol. 141, art. 4 en 10.

concurrentie en konden ze hun bedrijf uitbreiden. Op lange termijn zou dit de export en de groei van de biernijverheid in Leuven sterk stimuleren.³⁸ Om de inning van de accijnzen te vergemakkelijken besloot het stadsbestuur bij de hervorming van 1555 tevens dat enkel eigenaars van een brouwerij (in de bronnen vaak aangeduid als een 'brouwkam') bier mochten brouwen. Dit betekende in de praktijk dat de tappers zelf helemaal geen bier meer mochten brouwen en alles moesten afnemen van de leveranciers. Omdat het opstarten van een brouwerij een groot startkapitaal vereiste en het aantal brouwerijen door locatievereisten beperkt was, kwam de ordonnantie van 1555 in de praktijk neer op een sterke inperking van de toetredingsmogelijkheden.³⁹

De Grote Markt van Leuven met rechts het Stadhuis. Het stadsbestuur raakte steeds betrokken bij de pogingen van de brouwers om de concurrentie van zowel binnen als buiten het ambacht uit te schakelen. W. De Smet, Gezicht op de Grote Markt van Leuven, olieverf op doek, 1650-1699 (Collectie Museum M, Leuven) Geraadpleegd via [Wikimedia Commons](#).

Door de crisissituatie van de late zestiende eeuw en groeiend protest van de tappers werd de hervorming van 1555 al snel vervangen door een regeling waarbij het onderscheid tussen tappers en leveranciers werd afgezwakt. Als gevolg van de afname van de Leuvense bevolking daalde het stedelijk verbruik en door de oorlogstoestand kelderde de export. Veel brouwerijen werden in deze periode gesloten en de productie werd gecentraliseerd in de resterende brouwkammen. Het aantal actieve brouwerijen daalde zo tussen 1565 en 1592 van 46 naar 25.⁴⁰ De regel dat een brouwer over een eigen brouwerij moest beschikken om te mogen brouwen werd afgeschaft en het was voortaan voldoende om de leertijd te hebben doorlopen. Daar de tappers ook voldeden aan deze voorwaarde maakten zij gretig gebruik van de nieuwe regelgeving om weer volop te gaan brouwen. Bij het hernieuwen van de ambachtsordonnanties in 1610 kon het stadsbestuur deze situatie alleen maar bevestigen.

Vanaf toen mocht iedereen in het ambacht bier brouwen zolang dat gebeurde in een door het stadsbestuur erkende brouwerij.⁴¹

Dankzij het Twaalfjarig Bestand konden Leuven en de bierproductie zich herstellen. Aangezien naast de versoepelde regels het toetredingsgeld vrij laag was (in 1555 bedroeg het slechts twintig Rijns gulden) kende het ambacht een grote toestroom van nieuwe leden, waaronder veel ambachtlieden die in bijberoep brouwden. Dit was tegen de zin van de brouwerij-eigenaars en om de toestroom van nieuwe leden te beperken werd in 1610 het entreegeld verhoogd naar 25 Rijns gulden en de leertijd verlengd tot twee jaar.⁴² Dit had in de praktijk weinig effect en de brouwerij-uitbaters kregen het stadsbestuur zo ver om in 1614 een ordonnantie uit te vaardigen die hen in feite een monopolie gaf.⁴³ Hierbij mochten enkel de uitbaters van een brouwerij bier brouwen, konden leer knechten enkel het meesterschap verkrijgen als leverancier en mocht een persoon enkel brouwen als hij geen ander ambacht uitoefende. Het was dus niet meer mogelijk om als tapper toe te treden tot het ambacht en omdat leveranciers zelf niet meer mochten tappen betekende dit dat er geen nieuwe tappers konden bijkomen.

Deze maatregel bevoordeelde enkel de kleine groep van de brouwerij-uitbaters en stootte al snel op verzet van de tappers en de overige leveranciers. In een verzoekschrift aan het magistrat wezen ze op de negatieve effecten die een dergelijk monopolie zou hebben op de kwaliteit van het bier en de accijnsinkomsten van de stad.⁴⁴ De situatie werd pas opgelost in 1620: de beslissing van 1614 werd bevestigd maar het verbod op tappen gold nu enkel voor de uitbaters van een brouwerij. Nieuwe leden konden nog steeds enkel toetreden als leverancier, maar konden na een half jaar overstappen naar de tappers. Alle leveranciers moesten wel over een eigen brouwerij blijven beschikken.⁴⁵ In de praktijk werden deze regels door iedereen genegeerd en moest het stadsbestuur de leveranciers er geregeld aan herinneren (zoals in 1648 en 1661/62) dat ze over een eigen brouwerij moesten beschikken om te mogen brouwen.⁴⁶ Uiteindelijk werd de regel afgezwakt naar de verplichting om zelfstandig te wonen indien men een ambacht wou uitvoeren.⁴⁷ Gedurende de gehele zeventiende eeuw zouden de tappers bier blijven brouwen in één van de vele brouwerijen.

Door het ontbreken van bruikbare toetredingsregisters daterend van vóór 1695 is het moeilijk om het totale ledenaantal van het ambacht gedurende de zeventiende eeuw te reconstrueren. Aan de hand van enkele stadsrekeningen, accijnsregisters, volkstellingen en belastinginningen is het weliswaar mogelijk het ledental voor een aantal jaren te benaderen, maar ook deze cijfers vertonen grote lacunes, zoals te zien is in tabel 1. Deze cijfers tonen enkel de in dat jaar actieve brouwers. Leden van het ambacht die tijdelijk geen bier brouwen, worden niet gerepresenteerd.

38 Van Uytven, 'Stad en ommeland', 156-157.

39 SAL, OA, nr. 11592, fol. 13, art. 47; Roelants, *Aspecten*, 176-177.

40 Van Uytven, *Stadsfinanciën*, 327.

41 SAL, OA, nr. 11592, fol. 81, art. 5; nr. 4649, fol. 253.

42 SAL, OA, nr. 4649, fol. 268.

43 SAL, OA, nr. 4649, fol. 265-269; Roelants, *Aspecten*, 182-185.

44 SAL, OA, nr. 4688 (1616).

45 SAL, OA, nr. 4688 (1620).

46 SAL, OA, nr. 320B, fol. 377r-378r, 27 januari 1648; Roelants, *Aspecten*, 189.

47 SAL, OA, nr. 321, fol. 308, 27 november 1653.

Tabel 1 Aantal actieve leden van het brouwersambacht 1597-1690

Jaar	Tappers	Leveranciers	Totaal	Brouwerijen
1597	53	34	87	25
1614	(20+)	(60+)	(80+)	32
1627	89	/	89+	/
1628	88	(15+)	103+	(15)
1629	85	/	85+	/
1631	57+	40+	97+	16
1632	/	53	53+	15
1646	(50)	(52)	(102)	13
1671	71	70	141	36
1676	83	74	157	32
1679	90	72	162	29+
1680	101	70	171	30+
1681	100	73	173	30?
1682	101	75	176	32
1683	/	75	75+	33
1685	/	35+	35+	35
1686	/	59	59+	31
1687	/	54	54+	26
1690	88	47	135	/

Bron: SAL, OA, nrs. 2833-2835, 3002, 3321, 3329, 3342, 3295,4691, 5302-5310 en 5817; RAAnd, *StvB. Cartons*, nrs. 795 en 796; Roelants, *Aspecten van de Leuvense economie*, 188 en 320. Een plusteken na een cijfer geeft een absoluut minimum aan. Cijfers tussen haakjes zijn schattingen van Roelants. Een schuine streep geeft aan dat er geen enkel betrouwbaar cijfer te vinden is.

Over het algemeen nam het aantal brouwers door de eeuw heen wel toe, maar niet per se in een rechtstreeks stijgende lijn. Na een dieptepunt in 1597 kon het ambacht zich tijdens de zeventiende eeuw weer herstellen. Er was een piek rond 1682 met 176 actieve leden, maar dit aantal was in 1690 weer gedaald naar 135. Hoewel de verschillen soms miniem waren, waren er altijd meer tappers dan leveranciers. Het aantal brouwerijen bedroeg 32 in 1614 maar kende in de daaropvolgende jaren een sterke daling, met een mogelijk dieptepunt van dertien in 1646. Tegen 1671 was dit aantal weer gestegen naar 36 en voor de rest van de eeuw zou het aantal actieve brouwerijen rond de 30 blijven fluctueren. Aangezien tijdens de laatste twintig jaar van de zeventiende eeuw het aantal leveranciers afnam terwijl het aantal actieve brouwerijen stabiel bleef, kunnen we concluderen dat vooral de leveranciers zonder eigen brouwkam afhaakten. Dit wijst op een toenemende overheersing van het grootbedrijf.⁴⁸

Voor het ledenaantal vanaf 1695 kan een beroep gedaan worden op het inschrijvingsregister van de nieuwe meesters. Deze lijst geeft veel informatie, maar zegt jammer genoeg niets over de concrete activiteit van de brouwers in kwestie, zijnde tapper of leverancier. Het register geeft ook geen informatie over het totale lidmaatschap op een gegeven moment, enkel over de nieuwkomers. In zijn licentiaatsverhandeling over het Leuvense brouwersambacht tijdens de achttiende eeuw heeft L. Van Roy op basis van het inschrijvingsregister en andere bronnen het aantal leden van het ambacht vanaf 1695 berekend.⁴⁹ Zijn cijfers zijn in tabel 2 overgenomen. De benaming 'meesters' slaat op de brouwers waarvan hij niet kon vaststellen of het ging om tappers of leveranciers en op de leden die enkel nominaal lid waren van het ambacht. Vanaf 1695 kende het ambacht weer een duidelijke groei en over een

periode van achttien jaar steeg het totale aantal leden met 39. Dat de tappers en leveranciers in de tabel toenemen ten opzichte van de ‘meesters’ is te wijten aan het feit dat L. Van Roy van steeds meer brouwers het beroep kon identificeren. Het ambacht kende opvallend genoeg zijn grootste groei op het moment dat de crisis van de zeventiende eeuw het hardste toesloeg, zijnde de overgang van de zeventiende op de achttiende eeuw. Deze cijfers bevestigen in grote mate het groeiende succes dat de Leuvense biernijverheid vanaf toen kende.

Tabel 2 Aantal actieve leden van het brouwersambacht 1695-1713

Jaar	Tappers	Leveranciers	“Meesters”	Totaal
1695	43	35	84	162
1696	45	37	87	169
1697	46	37	89	172
1698	47	38	93	178
1699	50	40	97	187
1700	52	40	101	193
1701	53	43	75	171
1702	55	43	78	176
1703	56	44	78	178
1704	63	45	69	177
1705	68	45	42	155
1706	68	46	43	157
1707	71	49	46	166
1708	72	49	49	170
1709	76	48	52	176
1710	78	48	53	179
1711	80	48	54	182
1712	81	48	54	183
1713	91	51	59	201

Bron: SAL 11589; Van Roy, *Prosopografische bijdrage*, 353.

De toename van het aantal leden staat in schril contrast met de constante inperking van de toetredingsmogelijkheden tot het ambacht. Eerder is ingegaan op de pogingen van de brouwerij-uitbaters om via de wetgeving het ambacht volledig af te sluiten voor nieuwkomers. Een andere strategie om de instroom van nieuwe leden zo veel mogelijk in te perken was het strenger maken van de toetredingsvoorwaarden. Aanvankelijk bedroeg het entreegeld slechts 20 gulden, kon men toetreden na één jaar leertijd en was er van een meesterproef geen sprake.⁵⁰ Ter compensatie van de versoepeling van de wetgeving werd in 1610 het entreegeld opgetrokken naar 25 gulden en de leertijd verlengd tot twee jaar.⁵¹ Gedurende de zeventiende eeuw zou het entreegeld systematisch verder blijven stijgen. In 1624 bedroeg de som al 50 gulden en moesten nieuwe meesters ook wijngeld en de *ordinaire rechten*, een pakket van kamerrechten, altaargeld en een maaltijd voor de deken, betalen.⁵²

48 Van Uytven, *Stadsfinanciën*, 327.

49 Van Roy, *Prosopografische bijdrage*.

50 SAL, OA, nr. 4649, fol. 271.

51 SAL, OA, nr. 4649, fol. 268; Roelants, *Aspecten*, 182.

52 SAL, OA, nr. 4649, fol. 226-227 (1624).

Het entreegeld werd in 1648 verder verhoogd naar 250 gulden, in 1684 naar 300 gulden en in 1693 naar 500 gulden.⁵³ Tegen 1718 bedroeg het te betalen bedrag 1000 gulden, meer dan bij elk ander ambacht in Leuven.⁵⁴ In combinatie met de hoge opstartkosten van een brouwbedrijf sloot dit het ambacht in grote mate af voor nieuwkomers.

De toename van het aantal brouwers is voornamelijk terug te brengen tot de meesterzonen. De oudste zoon van een brouwer was vrijgesteld van het entreegeld en van de leertijd. Vanaf 1694 gold dat voor alle zonen.⁵⁵ Al in de zestiende eeuw bestond er een sterke tendens naar erfelijkheid binnen het ambacht en deze trend zou zich doorzetten tot in de achttiende eeuw. Van de 216 nieuwe leden in de periode 1695-1713 waren er 150 de zoon van een meesterbrouwer.⁵⁶ Met name bij de brouwerij-uitbaters werd het bedrijf van vader op zoon doorgegeven en ontstonden er echte 'brouwersdynastieën'. Brouwerij *Den Mantel* werd bijvoorbeeld sinds 1646 uitgebaat door drie generaties van de familie Van Opstal. In 1696 werd de brouwerij overgenomen door Carel Henskens, een schoonzoon van de familie wiens afstammelingen in 1745 nog steeds diezelfde brouwerij uitbaatten.⁵⁷

Een bijkomende voorwaarde om lid te kunnen worden van een van de Leuvense ambachten was het verkrijgen van het poorterschap. Hiervoor moest een bedrag betaald worden dat schommelde tussen de 50 en 150 gulden en zo een bijkomende barrière vormde voor kandidaat-leden die van buiten de stad kwamen. Aan de hand van de poortersboeken konden de brouwers geïdentificeerd worden die hun *roots* buiten de Leuvense stadsmuren hadden.⁵⁸ Van de 770 gekende brouwers waren er 105 die het poorterschap nog moesten verwerven.⁵⁹ Van deze personen waren er 86 afkomstig van buiten Leuven, voor het merendeel uit het oosten van het hertogdom Brabant. Elf nieuwkomers hadden de brouwersstiel elders al geleerd. Dat een significante groep buitenstaanders bereid was en in staat was om naast de hoge toetredingsgelden ook de sommen voor het poorterschap en de nodige investeringen in een brouwerij te betalen, illustreert de aantrekkingskracht van het biersector.

Een belangrijk fenomeen dat in Leuven veelvuldig voorkwam, was het meervoudig lidmaatschap. Het was toegestaan om lid te zijn van meerdere ambachten en die ook tegelijk uit te oefenen met als enige beperking dat men enkel mocht deelnemen aan de ambachtsvergaderingen en -verkiezingen van het eerste ambacht waarin men zich inschreef, de zogeheten 'eerste eed'. De volgorde van de eden was verder niet van belang.⁶⁰ Ambachtsmeesters combineerden verschillende stielen om een zo breed mogelijk klantenbestand aan te kunnen spreken en hun winst te maximaliseren. Veel bakkers waren bijvoorbeeld ook kramer en/of vettewariër en baatten winkels uit waarin allerhande koopwaar, gaande van brood tot zeep, te verkrijgen was.⁶¹ Omdat voor elk ambacht het lidgeld betaald moest worden, waren het vooral de rijke meesters en de meesterzonen die zich hierop konden toeleggen.⁶² Ook bij de brouwers kwam meervoudig lidmaatschap veelvuldig voor. In 1702 was bijvoorbeeld 37% van de tappers en 53% van de leveranciers lid van één of meerdere bijkomende ambachten. Zeer courant waren combinaties als brouwer-bakker, brouwer-vettewariër of brouwer-kramer, niet toevallig allemaal activiteiten binnen de voedings- en verzorgingssector. De winst, status en politieke invloed van de brouwers maakten lidmaatschap van het ambacht zeer gewild. Naast een diversifiëring van de eigen zaak gebruikten veel ambachtslieden meervoudig lidmaatschap om de controle te verkrijgen over zowel de productie als de distributie van bepaalde goederen en grondstoffen. De leveranciers waren geregeld ook lid van het kuipers- of molenaarsambacht om op die manier meer controle te krijgen over de aanvoer van grondstoffen en zo de productiekosten te drukken.⁶³

Vrouwen speelden ook een rol binnen het brouwersambacht. Hoewel ze niet toegelaten werden als nieuwe leden, werkten ze in de praktijk mee in het bedrijf van hun echtgenoot

en het werd aan weduwen toegestaan om de zaak na de dood van hun man voort te zetten.⁶⁴ Weduwen die een brouwerij overerfden, ontpopten zich vaak tot succesvolle zakenvrouwen, een fenomeen dat zich overal in de Nederlanden voordeed.⁶⁵ Hoewel ze geen politieke rechten hadden en niet mochten meebeslissen in de ambachtsvergaderingen, werden deze weduwen voor de rest als volwaardige leden beschouwd. Er zijn zelfs gevallen bekend van weduwen die de leerlingen van hun overleden echtgenoot verder mochten opleiden.⁶⁶

Bierbrouwerij in de zeventiende eeuw. Houtsneede door Albrecht Schmid (Collectie Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg)

53 SAL, OA, nr. 320B, fol. 377r-378r, 27 januari 1648; nr. 4685

54 Van Uytven, 'De Leuvense bierindustrie', 224-225.

55 SAL, OA, nr. 11588, fol. 2r-3v, 19 mei 1693, 30 maart 1694.

56 SAL, OA, nr. 11588, fol. 2r-3v, 19 mei 1693, 30 maart 1694; nr. 11589, fol. 3r-34r.

57 Meulemans, *Huizen en straten*, 203.

58 De Leuvense poortersboeken van de zestiende en zeventiende eeuw zijn bewerkt en uitgegeven in: Caluwaets en Elseviers, *Zestiende-eeuwse poorters*; *Zeventiende-eeuwse poorters*.

59 Deze cijfers beslaan de jaren 1627-1629, 1631-1632, 1646, 1670-71, 1676, 1679-1686, 1690, 1695-1713.

60 Dewilde, 'Expanding', 97.

61 Dewilde en Poukens, 'Bread provisioning', 422.

62 Dewilde, 'Expanding', 100.

63 Dewilde, 'Expanding', 105.

64 Prak, 'Corporatism', 287; Van Dekken, *Brouwen*, 204, 217.

65 Unger, *A History of Brewing*, 160.

66 SAL, OA, nr. 11588, fol. 1r-2r (1 mei 1689), fol. 15r (27 mei 1697), fol. 41r (1707); Van Dekken, *Brouwen*, 216.

Gedurende de zeventiende eeuw was de bieraccijns verantwoordelijk voor 60-75% van de stedelijke accijnsinkomsten.⁶⁷ Het stadsbestuur was voor een goede werking dus sterk afhankelijk van de brouwers, die hun fiscale belang al heel snel wisten om te zetten in politieke invloed. De brouwers kregen samen met de andere ambachten politieke erkenning in 1360 en reeds in 1383 was één van de twee burgemeesters een brouwer.⁶⁸ In het Leuvense politieke systeem, dat sinds de middeleeuwen nauwelijks was veranderd, waren de ambachten gegroepeerd in tien naties, elk onder leiding van een overdeken. Via een ingewikkeld kiessysteem werden uit de tien naties twee van de zeven schepenen, tien van de 21 raadsliden van de Raad der Gezworenen en één van de twee burgemeesters gekozen. Daarnaast waren alle ambachtsdeken en overdekens lid van de Buitenraad, ook wel gekend als de Grote Gemeente, die instond voor het heffen van nieuwe belastingen. Het brouwersambacht zelf had vier dekens, steeds bestaande uit twee tappers en twee leveranciers.

Ongeveer een vijfde van de gekende brouwers was minstens één keer actief geweest in de Leuvense politiek. Zij bekleedden een ambt in het stads- of ambachtsbestuur of stelden zich kandidaat voor één van deze posten. Het stads- en ambachtsbestuur waren sterk met elkaar vervlochten en het dekenschap vormde vaak een opstap naar een ambt in het magistratuur.⁶⁹ Alle brouwers die zich ooit kandidaat hebben gesteld voor het schepen- of burgemeestersambt hadden minstens één termijn als ambachtsdeken vervuld. De hoogste ambten werden opvallend vaak door brouwers bekleed. Van de 114 burgemeestersambten (twee per ambtstermijn) die vervuld werden in de periode 1600-1713, werden er 54 waargenomen door een brouwer. In diezelfde periode waren 55 van de 114 rentmeesters lid van het brouwersambacht en tijdens de periode 1600-1699 bevonden er zich onder de 300 schepenen 91 brouwers (respectievelijk 48% en 30%).⁷⁰ Deze verhoudingen behoorden mogelijk tot de hoogste van de gehele Zuidelijke Nederlanden. In Lier, waar de brouwers vanaf 1678 constant in het stadsbestuur zaten, was in de periode 1678-1794 'slechts' 28% van de burgemeesters en 22% van de schepenen brouwer van beroep.⁷¹

De brouwers domineerden dus het politieke landschap, maar het ging wel steeds om dezelfde personen. De zojuist vermelde 54 burgemeestersambten werden bijvoorbeeld waargenomen door slechts tien verschillende brouwers. Ook bij de schepenen en rentmeesters ging het om een beperkt aantal personen dat steeds terugkwam. Daarenboven vond er niet voor elke termijn een verkiezing plaats en werden bepaalde ambtstermijnen soms meerdere jaren na elkaar verlengd.⁷² Zelfs in de verkiezingslijsten, zoals bijvoorbeeld de lijsten voor de schepenbank van 1693 tot 1705, keren steeds dezelfde namen terug.⁷³ Een voorbeeld van zo'n 'beroeps politician' is Aert Thielemans, die naast verschillende andere ambten uiteindelijk twee termijnen zou dienen als burgemeester uit de naties (1682-1683 en 1689-1691). Zijn broer Geraerd volgde hetzelfde parcours en was burgemeester in de jaren 1686-1689 en 1700-1704.⁷⁴ De succesvolste brouwer was Jan De Ridder, een leverancier zonder eigen brouwerij. Hij was van 1648 tot aan zijn dood in 1685 vier keer raadslid uit de naties, zeven keer weesmeester, zeven keer schepen en zes keer burgemeester uit de naties.

De meerderheid van de politiek actieve brouwers beperkte zich tot het 'lagere' niveau van raadslid in de naties. Lambrecht van Minderschau zetelde bijvoorbeeld tussen 1617 en 1646 tien opeenvolgende termijnen als raadslid.⁷⁵ Hoewel de brouwers gedurende de hele zeventiende eeuw aan het stadsbestuur deelnamen, lag het zwaartepunt van hun politieke activiteit in de tweede helft van de eeuw, niet toevallig de periode waarin de bierexport stelselmatig toenam. Het was dankzij hun economische succes en alsmaar toenemend belang voor de stedelijke financiën dat de brouwers een grote rol konden spelen in de

Leuvense politiek. Door deze grote invloed was een 'eerste eed' bij de brouwers zeer gewild bij ambachtsslieden met politieke ambities.⁷⁶

Het onderscheid tussen tappers en leveranciers zette zich ook voort op politiek vlak: de brouwers die doorstootten naar de hoogste ambten waren bijna uitsluitend leveranciers. Slechts één van de brouwer-burgemeesters was tapper geweest en ook onder de brouwers-schepenen en -rentmeesters zijn er respectievelijk maar één en twee tappers terug te vinden. Hoewel er zich onder de raadsliden uit de naties al wat meer tappers bevonden, bleven ze ook hier in de minderheid. Dezelfde discrepantie keert terug in de lijsten met kandidaten voor de schepenverkiezingen. Van de tien à twaalf kandidaten die per verkiezing deelnamen, waren er hoogstens drie tapper van beroep.⁷⁷ Een mogelijke verklaring is dat de leveranciers over meer kapitaal en vrije tijd beschikten dan de tappers en dus meer speelruimte hadden om zich toe te leggen op politieke engagementen. Om deze vraag te kunnen beantwoorden, is het nodig de rijkdom van beide groepen brouwers in kaart te brengen.

De politieke dominantie van de leveranciers had hoe dan ook gevolgen voor het beleid in verband met bier en het brouwersambacht. De poging van de brouwerij-uitbaters om in 1614 via de wetgeving het volledige monopolie op het brouwen te verkrijgen en de tappers aan zich te binden vond niet toevallig plaats tijdens de termijn waarin de leverancier Gooris Loomans burgemeester was.⁷⁸ Ook andere pogingen tot het aanscherpen van de regelgeving of het verhogen van het ambachtsgeld gebeurden op het moment dat één of meerdere leveranciers in de magistratuur zetelden. Het zal niet verbazen dat naast prestige belangenvermenging één van de belangrijkste redenen was om in de politiek te stappen. Vooral de brouwerij-uitbaters probeerden hun politieke functie te gebruiken om hun eigen economische positie te versterken. Daarenboven konden de brouwers op deze manier meer controle krijgen op de inning van de accijnzen en het bepalen van de bierprijzen. Waarschijnlijk was het door toedoen van de grote leveranciers dat de meeste belastingen werden geheven op de lokale bierconsumptie terwijl de export grotendeels buiten schot viel. De invloed van deze brouwers reikte zelfs zo ver dat zelfs als er geen brouwers in de magistratuur zaten, het stadsbestuur toch probeerde de bierexport zo veel mogelijk te beschermen.⁷⁹

Welvaartstratificatie

Het klassieke beeld van de brouwers in de literatuur is dat van een homogene groep die volledig tot de lokale elite behoorde.⁸⁰ Door middel van het brouwen van bier konden ze een groot kapitaal vergaren en door hun belang voor de stedelijke financiën konden ze dit gemakkelijk omzetten in sociale en politieke invloed.⁸¹ Het is echter de vraag in

67 Roelants, *Aspecten*, 170.

68 Van Uytven, 'Stad en ommeland', 216.

69 Van Roy, *Prosopografische bijdrage*, 331.

70 Swevers, *Brouwers en politiek*, 75.

71 Aerts, *Het bier van Lier*, 116-117.

72 Swevers, *Brouwers en politiek*, 75.

73 SAL, *OA*, nr. 466.

74 Crombecq, *Het alfabetisch register*, 228.

75 Crombecq, *Het alfabetisch register*, 164.

76 Dewilde, *Corporaties en confrerieën*, 169.

77 SAL, *OA*, nrs. 466, 467, 468.

78 Swevers, *Brouwers en politiek*, 84-85.

79 Swevers, *Brouwers en politiek*, 84, 153, 192-193.

80 Voor Leuven gebeurde dit o.a. in: Van Buyten., *Verlichting en traditie*, II, 550-551.

81 Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, 437; Provoost, *Levende met de Lierenaars*, 53; Martens, *De brouwindustrie te Hasselt*, 186; Eykens, 'De brouwindustrie te Antwerpen', 84; Denolf, 'Socio-economische structuren', 113-114.

welke mate deze stelling opgaat voor daadwerkelijk elk lid van het brouwersambacht in een gegeven stad.⁸² De vaststelling dat het Leuvense ambacht onderverdeeld was in leveranciers en tappers en er daarmee een onderscheid werd gemaakt tussen de groot- en de kleinhandel, noopt alvast tot een meer genuanceerde voorstelling. De boedelinventarissen van enkele Leuvense brouwers bevestigen dat er een welvaartsverschil bestond tussen de leden van het ambacht. De tapper Tosseijn Neijs had in zijn huis meer dan 30 schilderijen hangen en bezat een uitgebreide collectie zilverwerk en dure meubelen.⁸³ Ook bij de tapper Thomas Waegemans werden omstreeks 1730 een groot aantal gouden en zilveren juwelen aangetroffen.⁸⁴ De boedelinventaris van de tapper Germeyn de Paep vermeldt daarentegen nauwelijks enige luxeartikelen en maakt over het algemeen een vrij povere indruk.⁸⁵

Het doel van deze paragraaf is om een meer genuanceerd beeld te geven van de welvaartsituatie van de Leuvense brouwers en om vast te stellen in welke mate ze daadwerkelijk behoorden tot de Leuvense elite. Een aantal historici en sociologen stelt dat binnen een fiscale verdeling doorgaans enkel de hoogste tien procent van de inkomens tot de elite kan worden gerekend.⁸⁶ Omdat deze definitie de nadruk legt op het inkomen, zijn boedelinventarissen een minder aangewezen bron. Deze geven enkel het resultaat aan van een kapitaalaccumulatie en vertellen niets over het inkomen zelf.⁸⁷ Een meer geschikt brontype zijn fiscale lijsten. Deze geven een systematisch overzicht waaruit makkelijk het inkomen is af te leiden. Voor Leuven kan een beroep gedaan worden op de lijsten van de *capitale imposities* van 1631 en 1702.⁸⁸ De *capitale imposities*, ook wel gekend als het *hoofdgeld*, waren uitzonderingsbelastingen die in tijden van oorlog geheven werden op bevel van de Staten van Brabant.⁸⁹ In Leuven werden de *imposities* geïnd in 1631, 1646 en 1702. Omdat voor de heffing van 1646 de lijsten van slechts drie van de vijf wijken bewaard zijn gebleven, wordt deze telling niet gebruikt in de volgende analyse. De tellingen van 1631 en 1702 zijn wel volledig.

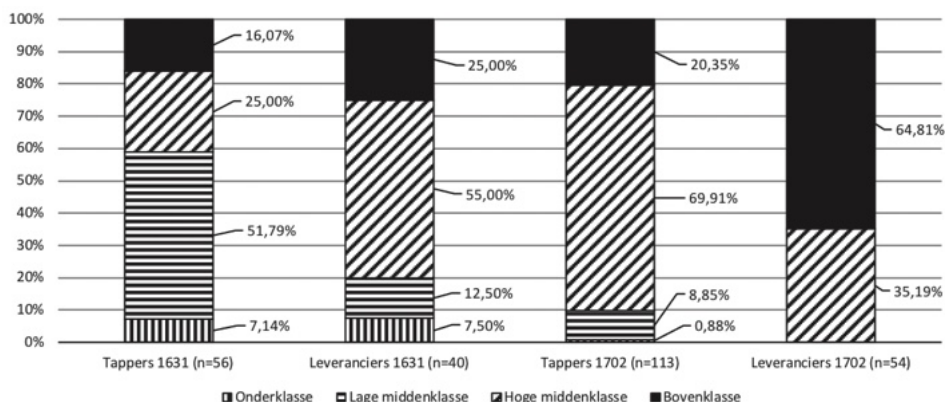
De *imposities* werden geïnd op basis van de socio-economische status van het gezinshoofd. Het te betalen bedrag was afhankelijk van het beroep en vooral van de perceptie van de welstand die een bepaald beroep kon genereren. Op voorhand werd voor heel het hertogdom een tarieflijst opgesteld die aan alle mogelijke ambten en beroepen één of meer te betalen bedragen toekende.⁹⁰ Omdat ook de kinderen ouder dan veertien jaar, de echtgenote van het gezinshoofd en het huispersoneel werden meegerekend, zijn de bedragen van de *capitale impositie* een goede indicatie van de bedrijfsgrootte en de financiële situatie van een welbepaald gezin. Door de bedragen van de brouwers te vergelijken met de rest van de Leuvense bevolking kunnen de brouwers als groep en als individuele leden op de sociale ladder worden gesitueerd. Jammer genoeg werd enkel het hoofdberoep van het gezinshoofd in rekening gebracht, een aspect dat zelfs expliciet werd aangegeven in de reglementen van beide tellingen.⁹¹ Meervoudig lidmaatschap had dus officieel geen effect op de taxatie terwijl in de praktijk de combinatie van beroepen wel degelijk gevolgen had voor de bedrijfsgrootte en welvaartsituatie.⁹² Ambachtslieden die brouwer waren in bijberoep zijn in de tellingen dan ook niet als brouwer aangeduid. Ten slotte laten de tellingen ook het grondbezit en de daaruit volgende inkomsten buiten beschouwing. Het is dus niet mogelijk om de volledige vermogensstructuur van de brouwersgezinnen te reconstrueren.

Uit beide tellingen zijn zo veel mogelijk brouwers en leden van het ambacht uitgefilterd. Omdat de telling van 1631 slechts in een minderheid van de gevallen het beroep vermeldt, moesten de brouwers geïdentificeerd worden op basis van andere bronnen.⁹³ In het geval van homoniemen is de persoon enkel bij volledige zekerheid opgenomen. De telling van 1702 geeft wel systematisch het beroep op waardoor identificatie van de brouwers veel makkelijker is. Ambachtslieden waarvan is geweten dat ze in tweede of derde eed lid waren

van de brouwers (maar die dus niet als brouwer zijn getaxeerd) zijn waar mogelijk ook opgenomen in de berekeningen. Ten slotte worden ook de verschillende herbergiers tot de tappers gerekend. Zij leunden professioneel sterk aan bij de tappers en uit verschillende bronnen blijkt dat zij ook lid waren van het ambacht.⁹⁴ Ook de weduwen die het bedrijf van hun overleden man voortzetten, en daarop dus ook werden getaxeerd, zijn in de analyse opgenomen. Voor elk huishouden zijn alle bedragen samengeteld. De telling van 1702 is opgesteld in Brabantse gulden, die van 1631 in pond artoois. Om de vergelijking te kunnen maken zijn alle bedragen uit 1631 omgezet in gulden.

Om de maatschappelijke klassen af te bakenen is gebruik gemaakt van de klassegrenzen zoals berekend door B. Dewilde. Op basis van de fiscale tellingen van 1631 en 1702 deelt hij de bevolking op in decielen. Door deze te koppelen aan beroepsgegevens kan hij vier fiscale klassen onderscheiden: de onderklasse, de lage middenklasse, de hoge middenklasse en de bovenklasse, waarbij de handwerkers de grens vormen tussen de onderklasse en de middenklasse. De bovenklasse omvat slechts de hoogste 10% van de inkomens en vormt daarmee de elite.⁹⁵ Elk brouwershuishouden kan aan één van deze vier fiscale klassen worden toegevoegd. Grafiek 1 geeft de procentuele verdeling van de brouwers over de vier klassen weer.

Grafiek 1 Procentuele verdeling van de brouwers over de fiscale klassen, 1631 en 1702

Bron: SAL, OA, nrs. 3321, 3364-3365; eigen berekeningen.

82 Enkele studies maken wel gewag van verschillen in rijkdom maar geven geen cijfers om dit degelijk te illustreren, zoals bijvoorbeeld in: Hoyberghs, *Het ambacht*, 85.

83 RAL, *Notariaat*, nr. 12296/01: notaris Henricus Davidts, 1690.

84 RAL, *Weeskamer*, nr. 40/36, 1730.

85 RAL, *Notariaat*, nr. 14209/10: notaris Phillipus Van Roost, 1650.

86 Dewilde, *Corporaties en confrerieën*, 60.

87 Baulant, 'Nécessité de vivre', 17.

88 SAL, OA, nrs. 3321, 3364, 3365.

89 Klep, 'Brabantse tellingen', 203.

90 Het reglement voor de telling van 1631 is uitgegeven in: Cuvelier, 'La population', 363-375; Het reglement van 1702 is bewaard in: SAL, OA, nr. 1765, fol. 235r-251v.

91 Cuvelier, 'La population', 363-375; SAL, OA, nr. 1765 (1702), fol. 249r.

92 Dewilde, *Corporaties en confrerieën*, 157-159.

93 Het gaat hier concreet om: SAL, OA, nrs. 2833, 3002, 3329.

94 Zie bijvoorbeeld SAL, OA, nr. 4670/2.

95 Dewilde, *Corporaties en confrerieën*, 57-61.

Er zijn drie belangrijke vaststellingen die gedaan kunnen worden op basis van grafiek 1. Ten eerste was er een duidelijk welvaartsverschil tussen de tappers en de leveranciers waarbij de laatste groep systematisch rijker was. Dit uit zich in het feit dat bij beide tellingen het zwaartepunt van de leveranciers een klasse hoger lag dan dat van de tappers. In 1631 behoorde het merendeel van de tappers (52%) tot de lage middenklasse terwijl de leveranciers zich vooral in de hoge middenklasse (55%) bevonden. In 1702 waren dit respectievelijk de hoge middenklasse (70%) en de bovenklasse (65%). Deze welvaartsverschillen tussen tappers en leveranciers kunnen grotendeels teruggebracht worden tot hun economische activiteiten. De tappers legden zich toe op de lokale markt, maar omdat gedurende de zeventiende eeuw zowel de Leuvense bevolking als het bierverbruik stabiel bleven was hun afzetmarkt vrij beperkt.⁹⁶ Daarenboven moesten ze grote delen van hun winst afstaan in de vorm van bieraccijnzen. Door hun focus op de export daarentegen beschikten de leveranciers niet alleen over een veel grotere afzetmarkt met meer mogelijkheden tot expansie, maar werden ze ook nauwelijks belast door het stadsbestuur.⁹⁷ De leveranciers maakten dus niet alleen meer winst maar konden hun bedrijf ook veel gemakkelijker uitbreiden.

De tweede vaststelling is dat er een duidelijke stijging was in de welvaart van zowel de tappers als de leveranciers waarbij het zwaartepunt van beide groepen zich verplaatste naar een klasse hoger en het aantal 'arme' brouwers systematisch afnam. Terwijl in 1631 nog 7,5% van de leveranciers tot de onderklasse behoorde en 12,5% tot de lage middenklasse, behoorden de leveranciers zeventig jaar later uitsluitend tot de hoge middenklasse en de bovenklasse. Ook bij de tappers nam het aandeel van de onderklasse en lage middenklasse in sterke mate af, maar ze verdween niet helemaal. Deze algemene verrijking is uiteraard terug te brengen tot het groeiende succes van de Leuvense biernijverheid.

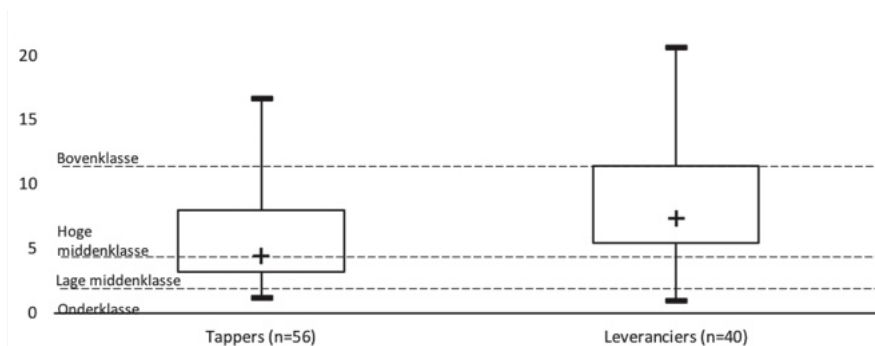
Ten slotte zijn er de overduidelijke interne verschillen. In 1631 waren zowel de tappers als de leveranciers nog vrij heterogeen en werden ze in alle fiscale klassen gerepresenteerd, maar met een duidelijk overwicht in de middenklasse. Voor 1631 gaat de stelling dat alle brouwers tot de elite (de bovenklasse) behoorden niet op: slechts 16% van de tappers en 25% van de leveranciers konden zich tot de bovenklasse rekenen. Tegen 1702 was dit sterk veranderd en waren zowel de tappers als de leveranciers als groep homogener geworden. Bij de tappers situeerde de overgrote meerderheid (70%) zich nu in de hoge middenklasse. Opvallend genoeg is het aandeel in de bovenklasse maar zeer weinig toegenomen (maar 4 procentpunt). Zelfs in 1702 behoorde dus slechts een vijfde van de tappers tot de Leuvense elite. De leveranciers daarentegen waren met 65% in de bovenklasse steeds meer een elitegroep geworden. Zij die niet tot de maatschappelijke top behoorden, waren allemaal te vinden in de hoge middenklasse. Het is veelzeggend dat twee-derde van de leveranciers hun plaats op de maatschappelijke ladder kon delen met onder andere de lokale adel, stedelijke ambtenaren, de hogere clerus, notarissen en universitaires. De hoge middenklasse was daarentegen het terrein van de meer succesvolle ambachtsmeesters.⁹⁸ We kunnen dus concluderen dat de stelling dat *alle* brouwers behoorden tot de elite enkel opgaat voor de leveranciers van 1702. In 1631 lag het zwaartepunt van de brouwers duidelijk nog bij de middengroepen.

Hoe verhielden de brouwers zich ten opzichte van de andere Leuvense ambachten? Ambachtslieden uit de kledij- en textielsector behoorden gedurende de zeventiende eeuw tot de lagere maatschappelijke klassen van Leuven. In 1631 was 40% van de schoenmakers en 60% van de oudkleerkopers en kleermakers lid van de onderklasse. Bij de schoenlappers steeg zelfs niemand boven de lage middenklasse uit. Deze situatie was tegen 1702 nauwelijks veranderd. Hoewel bij elk van de voornoemde ambachten het aandeel van de onderklasse licht was afgenomen ten voordele van de lage middenklasse, bleef het voor deze

ambachtsmeesters moeilijk om rond te komen. De textielsector was geproletariseerd en relatief homogeen met weinig grote evoluties in de loop van de eeuw. De situatie was anders bij de ambachtsslieden uit de voedings- en verzorgingssector, waartoe ook de brouwers behoorden. Bakkers, kramers en vettewariërs waren in 1631 overwegend middenklassers, met een lichte meerderheid in de hogere middenklasse. Bij al deze ambachten behoorde echter altijd een deel tot de onderklasse. Parallel met de brouwers kende ook de rest van de voedingssector een stijging van haar welvaart gedurende de zeventiende eeuw, zij het in mindere mate. In 1702 was bij de drie voornoemde ambachten vooral het aandeel in de onderklasse zeer sterk gezakt. Dit vertaalde zich vooral in een toename van de lagere middenklasse terwijl het aandeel in de bovenklasse nauwelijks toenam. Hoewel de voedings- en verzorgingsambachten het beter deden dan de textielambachten, bleven ze vrij heterogeen. Een deel van de ambachtsslieden, voornamelijk kramers, wist wel degelijk een vrij groot vermogen bijeen te brengen, maar van een systematische en sterke toename van de rijkdom zoals bij de brouwers-leveranciers was tijdens de zeventiende eeuw geen sprake.⁹⁹

De heterogeniteit van de tappers en de leveranciers kan goed worden gevisualiseerd door middel van boxplot-diagrammen. De grafieken 2 en 3 geven elk de spreiding van beide groepen weer voor respectievelijk 1631 en 1702. Ter referentie zijn in beide grafieken de klassegrenzen zoals gedefinieerd door B. Dewilde met stippellijnen van elkaar onderscheiden.¹⁰⁰

Grafiek 2 Spreiding van de Leuvense brouwers volgens de telling van 1631, in gulden

Bron: SAL, OA, nrs. 3321, 3364-3365; eigen berekeningen.

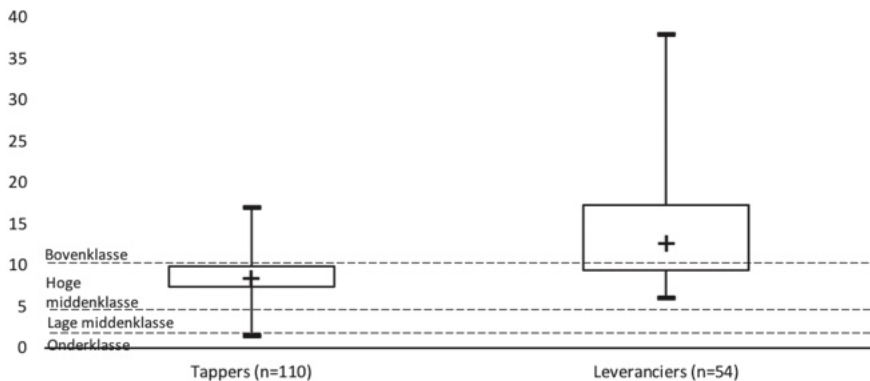
96 Dewilde, *Corporaties en confrerieën*, 41; Roelants, *Aspecten*, 315.

97 Roelants, *Aspecten*, 214-215.

98 Dewilde, *Corporaties en confrerieën*, 70.

99 Dewilde, *Corporaties en confrerieën*, 67-70.

100 Dewilde, *Corporaties en confrerieën*, 61.

Grafiek 3 Spreiding van de Leuvense brouwers volgens de telling van 1702, in gulden

Bron: SAL, OA, nrs. 3364 en 3365; eigen berekeningen.

Voor het jaar 1631 zijn de diagrammen vrij gelijkaardig en vertonen beide groepen een rechtsscheve verdeling waarbij de lage bedragen couranter zijn dan de hogere. Bij zowel de tappers als de leveranciers is de ruimte tussen het eerste kwartiel en de mediaan nog vrij beperkt. Pas vanaf het derde kwartiel neemt de spreiding sterk toe en worden de onderlinge verschillen steeds groter. Terwijl bij de tappers de mediaan op 5 gulden ligt, werden de rijkste tappers allemaal tussen de 12 en 17 gulden getaxeerd. De kloof tussen de rijkste tappers en de tappers uit de middenklasse was dus vrij groot. Bij de leveranciers was de ongelijkheid zelfs nog groter: in een groep van 40 personen schommelden de bedragen tussen het minimum en maximum van respectievelijk 1 en 21 gulden.

De situatie was sterk veranderd in 1702. De leveranciers vertonen grotendeels hetzelfde patroon met als verschil dat de bedragen tussen het derde kwartiel en het maximum nog verder uiteen liggen dan in 1631. De verdeling van de tappers ziet er echter totaal anders uit en is veel homogener geworden. De 'whiskers' van de grafiek strekken zich nog steeds relatief ver uit, maar de mediaan, eerste en derde kwartiel liggen nu zeer dicht op elkaar. Van de 110 tappers werden er 52 getaxeerd op een bedrag dat lag tussen 7,5 en 9 gulden.

Om de evolutie in de verdeling van de tappers en leveranciers tussen 1631 en 1702 beter te kunnen interpreteren, berekenen we voor beide jaartallen de variatiecoëfficiënt van elke groep. Deze wordt uitgedrukt als een percentage en geeft aan in hoeverre de standaardafwijking verschilt van het rekenkundig gemiddelde. Hoe hoger de coëfficiënt, hoe groter de spreiding rond het gemiddelde van de verdeling. Indien de coëfficiënt groter is dan 50% is de spreiding al zeer groot. Als hij groter is dan 70% is de verdeling zeer heterogeen. De vergelijking van de verschillende variatiecoëfficiënten bevestigt de eerdere vaststellingen. De leveranciers kenden in zowel 1631 als 1702 met een coëfficiënt van respectievelijk 54% en 51% een grote spreiding. Het verschil van 3 procentpunten is klein genoeg om te kunnen stellen dat de heterogeniteit van de leveranciers nauwelijks is veranderd doorheen de zeventiende eeuw. Interessanter zijn de variatiecoëfficiënten van de tappers. Voor 1631 bedraagt de coëfficiënt een enorme 70%.¹⁰¹ Tegen 1702 was dit echter meer dan gehalveerd tot 28%. Deze cijfers illustreren wederom hoe de tappers een proces van homogenisering doorgingen waarbij de spreiding rond de mediaan steeds kleiner werd, maar net als bij de leveranciers ging dit gepaard met een proces van algemene verrijking.

Eerder stelden we al vast dat er verhoudingsgewijs meer leveranciers dan tappers deelnamen aan de stedelijke politiek en er werd gespeculeerd dat dit te wijten kon zijn aan welvaartsverschillen. Dat de leveranciers over het algemeen rijker waren dan de tappers lijkt deze stelling alvast te steunen. Deelname aan de politiek, of het nu was door zich kandidaat te stellen voor het dekenschap of door te zetelen in de schepenbank, vereiste altijd een investering van tijd en geld waardoor alleen de brouwers die voldoende reserves hadden of wiens bedrijf groot genoeg was om zonder hun directe supervisie beheerd te worden, zich echt konden toeleggen op het besturen van de stad. Via de gegevens uit de capitale imposities kunnen we tot op individueel niveau onderzoeken of dit verband er daadwerkelijk was.

Door de bedragen uit de tellingen van 1631 en 1702 van alle brouwers die één of meerdere termijnen hebben gezeteld in het stad- of ambachtsbestuur of zich er op een gegeven moment voor hadden gekandideerd met elkaar te vergelijken kan er inderdaad een correlatie worden vastgesteld tussen politieke activiteit en persoonlijke welvaart.¹⁰² In het algemeen behoorden de politiek actieve brouwers verhoudingsgewijs vaker tot de hoge middenklasse en de bovenklasse dan brouwers die niet aan politiek deden. In 1631 behoorde 41% van de politiek actieve tappers tot de hoge middenklasse en 18% tot de bovenklasse terwijl dit bij hun 'apolitieke' collega's maar 26% en 12% was. Bij de leveranciers was dit verschil nog meer uitgesproken: 73% van de politiek actieve leveranciers behoorde tot de hoge middenklasse en 26% mocht zich tot de elite rekenen. Bij de niet-politiek actieve leveranciers kon slechts 42% zich tot de hoge middenklasse rekenen. Opvallend genoeg kenden de niet-politiek actieve leveranciers met 29% een groter aandeel in de bovenklasse dan de politiek actieve leveranciers. De allerrijkste leveranciers hielden zich in 1631 blijkbaar grotendeels buiten de politiek. Van de elf leveranciers die getaxeerd werden op 11 gulden of meer, een enorm bedrag in deze context, waren er maar twee actief in het stadsbestuur en nam er slechts één deel aan het bestuur van het ambacht.

De resultaten voor de telling van 1702 volgen dan weer volledig de geschetste tendens: 35% van de politiek actieve tappers behoorde tot de bovenklasse tegenover 17% bij de niet-politiek actieve tappers. Bij de leveranciers behoorde 87% van de 'politici' tot de bovenklasse terwijl dit bij de 'niet-politici' slechts 49% was. De politiek actieve brouwers kenden dus een groter percentage dat zich tot de stedelijke elite kon rekenen terwijl de niet-politieke brouwers vooral bij de hoge middenklasse hoorden. Het bezitten van een eigen brouwerij lijkt geen belangrijke factor te zijn geweest. Meer nog, de meest succesvolle brouwerij-uitbaters lieten de politiek vaak aan zich voorbij gaan.

Er was bij de brouwers duidelijk sprake van een link tussen politieke activiteit en persoonlijke welvaart en de brouwers die een politieke carrière wisten uit te bouwen behoorden vaak tot de hoogst getaxeerde burgers van de Leuven. Meervoudig burgemeester Geeraert Thielemans bijvoorbeeld betaalde in 1702 het enorme bedrag van 29 gulden. Omgekeerd betekende een hogere rijkdom niet dat een brouwer automatisch de politiek in ging en een aantal van de allerrijkste brouwers leek zich eerder exclusief te willen focussen op hun commerciële activiteiten. Er was ook altijd een grote groep 'politici' die tot de

101 Het is merkwaardig dat de coëfficiënt van de tappers van 1631 bijna 20 procentpunten hoger ligt dan die van de leveranciers uit datzelfde jaar (respectievelijk 70% vs. 54%) terwijl grafiek 2 suggereert dat de spreiding van de leveranciers groter was. Dit kan worden verklaard door het feit dat het gemiddelde van de leveranciers veel hoger is dan dat van de tappers terwijl hun standaardafwijkingen vrij dicht bij elkaar liggen. Dit heeft gevolgen voor de variatiecoëfficiënt, die immers berekend wordt op basis van het gemiddelde en de standaardafwijking.

102 De politiek actieve brouwers zijn geïdentificeerd aan de hand van: SAL, OA, nrs. 466, 467, 468, 3321, 3364, 4665; Crombecq, *Het alfabetisch register*.

hogere middenklasse behoorden, in een aantal gevallen zelfs de lagere middenklasse. Zeker in 1631 was het de middenklasse die politiek de toon zette onder de brouwers. Het is echter de vraag in welke mate deze groep systematisch tot de politieke top kon doordringen. Geld speelde immers wel degelijk een rol en het was juist omdat de leveranciers over zo veel kapitaal beschikten dat ze zo'n grote politieke activiteit aan de dag konden leggen en zo veel invloed konden verwerven.

Huizen en brouwerijen

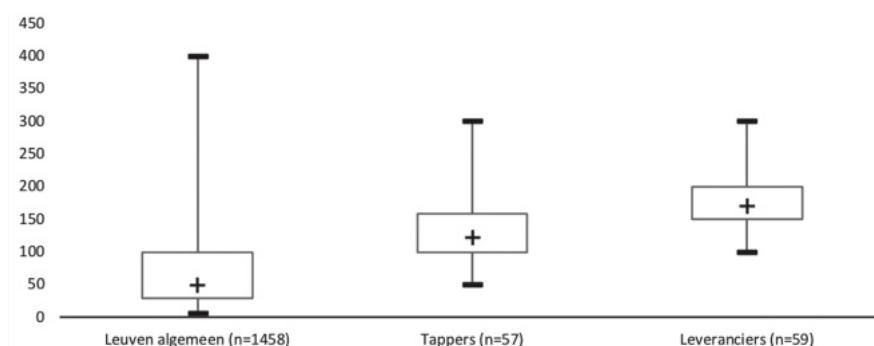
Een alternatieve methode om de welstand van een groep in kaart te brengen is via de huizen die de groepsleden bewoonden. De grootte en waarde van een woning kan immers gezien worden als de uiting van het vermogen van een huishouden en de bereidheid om dat vermogen te investeren en te etaleren. Een huis was dus niet alleen een uiting van welvaart, maar ook van de sociale positie van de bewoner.¹⁰³ Wel is het zo dat bij een sociale stratificatie op basis van de woning de ongelijkheid tussen individuele huishoudens veel kleiner is dan bij een inkomensverdeling. Aangezien een huis een basisbehoefte is, neemt het percentage van het vermogen dat een huishouden eraan uitgeeft af naarmate het inkomen toeneemt. De waarde van het huis neemt met andere woorden minder snel toe dan het inkomen. Daarenboven investeerden in het Ancien Regime welgestelde huishoudens hun vermogen in meerdere woningen en gronden. Het gevolg van dit alles is dat de welstandspiramide op basis van de waarde van de woning veel vlakker is dan de daadwerkelijke socio-economische verhoudingen.¹⁰⁴ Bijkomende problemen zijn dat eigenaarswoningen doorgaans duurder werden geschat dan huurderswoningen en dat er een degressief verband bestond tussen huurwaarde en verkoopprijs waardoor duurdere woningen een lagere huurwaarde kregen ten opzichte van hun aankoopprijs dan goedkopere woningen.¹⁰⁵ Ten slotte is er de vraag of de getaxeerde huurders de waarde van hun eigen woning niet steeds te laag hebben ingeschat.¹⁰⁶

Hoewel een indeling op basis van enkel de huizen niet helemaal op zichzelf kan staan blijft het wel een interessante onderzoekspiste, al was het maar om de economische verschillen tussen de brouwers te kaderen. Handelaars en ambachtslieden, waaronder dus de brouwers, zochten naar huizen met voldoende handelsruimte die gelegen waren aan drukbezochte straten. Aangezien grootte en ligging de prijzen van een woning naar omhoog dreven, kunnen we stellen dat brouwers die in een groter en duurder huis woonden een grotere zaak hebben gehad en dus over meer inkomsten konden beschikken. De waarde van de huizen zal bestudeerd worden aan de hand van de inningslijsten van het huishuurgeld van 1670.¹⁰⁷ Het huishuurgeld was een inning van de twintigste penning waarbij per honderd gulden huishuur een belasting van vijf gulden betaald moest worden. Ook huizen die niet verhuurd werden moesten deze belasting betalen.¹⁰⁸ Naast de (huur)waarde geeft deze lijst ook steeds de bewoner en de eigenaar van de getaxeerde woning op. In de meerderheid van de gevallen werd ook het beroep van de bewoner opgegeven. Wanneer dit niet het geval was, konden de brouwers geïdentificeerd worden aan de hand van andere bronnen.

Alvorens de brouwershuizen zelf te bestuderen is het nodig kort de algemene Leuvense situatie in 1670 te schetsen. Van de 1766 vermelde huishoudens werden er slechts 1480 belast. De overige 286 waren huizen van arme gezinnen, leegstaande huizen, soldatenhuizen, huizen van universitaire suppoosten en gebouwen van religieuze instellingen. Het huishuurgeld varieerde van 6 tot 800 gulden, maar zoals te verwachten bij een samenleving

uit het Ancien Regime was er een overwicht van de lagere sociale klassen.¹⁰⁹ Dit vertaalt zich in grafiek 4 in een zeer rechtsscheve verdeling. De mediaan van het huishuurgeld lag op 50 gulden en ongeveer 76% van de Leuvenaars woonde in een huis met een huurwaarde van 100 gulden of minder. De duurste woningen bereikten daarentegen makkelijk huurprijzen van 500 tot zelfs 800 gulden. Handwerkers en dagarbeiders woonden doorgaans in woningen met een huurprijs van rond de 30 gulden. De huizen van ambachtslieden uit de textielsector, zoals bijvoorbeeld kleermakers, waren soms nauwelijks duurder dan die van de handwerkers en overschreden zelden de kaap van 70 gulden. Meesters uit de voedings- en verzorgingssector hadden daarentegen over het algemeen duurder woningen. Bij de vettewariërs en beenhouwers lag de mediaan op respectievelijk 60 en 70 gulden en van de bakkers had de helft een woning met een huurwaarde tussen 80 en 180 gulden. Bij de kramers schommelde dit zelfs tussen 140 en 380 gulden.¹¹⁰ Ter vergelijking plaatsten we naast het algemene cijfer in grafiek 4 de verdeling van de huurprijzen van de brouwerswoningen, met onderscheid tussen de tappers en de leveranciers.

Grafiek 4 Verdeling van de waarden van het huishuurgeld van 1670, in gulden

Bron: SAL, OA, nrs. 3342 en 3295; eigen berekeningen.

Met een mediaan van respectievelijk 122,5 en 170 gulden behoorden de huizen van de tappers en leveranciers duidelijk tot het hogere segment van de Leuvense woningmarkt. Driekwart van de tappers behoorde met zijn woning tot het hogere segment van de middenklasse, terwijl meer dan de helft van de leveranciers, met een mediaan van 170, net onder of boven het negende deciel lag en daarmee tot de elite behoorde. Wederom kennen beide groepen brouwers ook sterke onderlinge verschillen. Vooral de tappers vertonen een rechtsscheve verdeling waarbij de waarde van de huizen varieerde tussen 50 en 300 gulden. De onderlinge verschillen waren ook bij de leveranciers significant maar er dient wel opgemerkt te worden dat in dit cijfer ook de brouwerijen zijn opgenomen. Dit waren grote gebouwen met een hoge economische waarde waarvan door locatievereisten er slechts een beperkt

103 Hannes, 'De woning', 361-364.

104 Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, 363.

105 Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, 364.

106 Van den Berg en Van Zanden, 'Vier eeuwen welstandsongelijkheid', 205.

107 SAL, OA, nr. 3342. De lijst van één van de vier bewaarde wijken, die van de Grote Markt, is bewaard onder het nummer SAL, OA, nr. 3295.

108 Bormans, *Oude Markt*, 32.

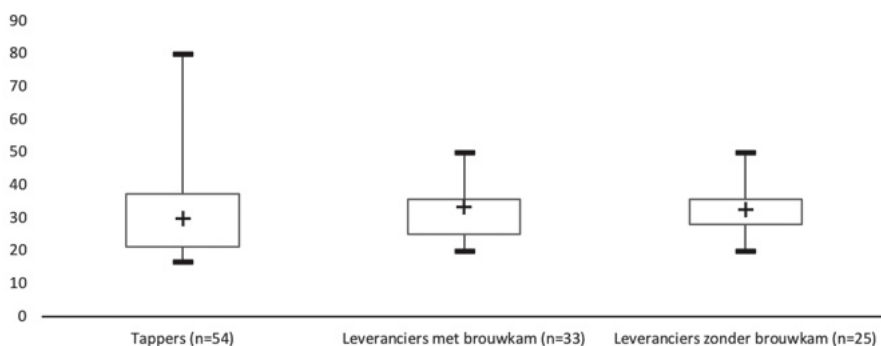
109 Dewilde, *Corporaties en confrerieën*, 58.

110 SAL, OA, nr. 3342, 3295.

aantal gebouwd kon worden. De omvang, het beperkte aanbod en de grote vraag dreven de huur- en aankooprijzen van brouwerijen uiteraard naar omhoog. In 1686 bijvoorbeeld lag de aankoopprijs van een brouwerij gemakkelijk tussen 2000 en 4500 gulden.¹¹¹ De hoge huurprijzen voor de brouwerijen trekt het algemene cijfer voor de leveranciers naar omhoog. De leveranciers zonder eigen brouwkam bevonden zich eerder op het niveau van de tappers en bewoonden huizen met een huurwaarde tussen 100 en 150 gulden.

Om een volledig inzicht in de waarde van de brouwerswoningen te kunnen krijgen moet men ook de grootte van het pand in rekening brengen. De hoge waarde van een gebouw kan behalve van een goede locatie ook volledig afhangen van de omvang van het pand. Hiervoor kan een beroep gedaan worden op de telling van het schouwgeld van 1671, waarbij een belasting werd geheven van 1 gulden per schouw.¹¹² Omdat schouwen veel zeggen over de omvang van een woning maar niets over de ligging of kwaliteit volstaan ze niet als een op zichzelf staande bron.¹¹³ Daar er slechts één jaar verschil is met de telling van het huishuurgeld is het mogelijk om gegevens over de omvang van de woning te koppelen aan de huurwaarde en op die manier de 'kadastrale waarde' in de vorm van prijs per schouw te berekenen, zoals weergegeven in grafiek 5.

Grafiek 5 Kadastrale waarde van de brouwershuizen in gulden per schouw, 1670/71

Bron: SAL, OA, nr. 3342 en 3295; eigen berekeningen. De gemiddelde Leuvense kadasterwaarde is 25,97 gulden per schouw.

Uit de grafiek blijkt dat de kadastrale waarden van de brouwers veel minder van elkaar verschilden dan de huishuurwaarden. Zeker tussen de leveranciers met en zonder eigen brouwkam is er nauwelijks een verschil merkbaar. Bij de drie groepen ligt de mediaan rond 30 gulden per schouw. De verschillen tussen de brouwershuizen waren dus in eerste instantie ingegeven door de grootte van de woningen. Leveranciers zonder brouwkam hadden een woning met twee tot negen schouwen (mediaan van vier schouwen), terwijl woningen met een brouwkam tussen de vier en elf schouwen hadden, met een mediaan van zes. De tappershuizen varieerden qua grootte tussen één en twaalf schouwen, met een mediaan van vier schouwen. Om een degelijke hoeveelheid klanten te kunnen ontvangen moesten deze tappershuizen veel ruimer zijn dan de gemiddelde Leuvense woning. Dat bij een aantal panden de ligging wel degelijk meespeelde wordt geïllustreerd door het maximum van de tappers, dat zich uitstrekt tot 80 gulden per schouw.

Tappers en leveranciers met een brouwkam hadden een grote woning nodig om hun economische activiteiten te kunnen ontplooiën, maar hoe zat het met de kamloze leveranciers? Hun huizen waren weliswaar kleiner dan die van de brouwerij-eigenaars maar bleven nog steeds vrij groot en duur. Zij hadden geen ruimte nodig voor een brouwinstallatie en hoefden geen drinkklanten te ontvangen maar waren wel regelmatig lid van andere ambachten. Voor deze groep vervulde het huis eveneens de functie van handelsruimte. De grootte van de brouwershuizen was dus in de eerste plaats ingegeven door commerciële noodzaak. Toch mogen we niet vergeten dat ze evenzeer een uiting waren van welvaart en maatschappelijke status.

De bezitsstructuur van een woning is ook een factor waarmee rekening moet worden gehouden. Woningmentaliteit, de positieve of negatieve gevolgen van economische ontwikkeling en sociale polarisatieprocessen kunnen deels worden afgelezen uit de verhoudingen tussen huurders en eigenaars binnen een bepaalde gemeenschap. Dit betekent echter niet dat er een rechtstreeks verband is tussen welvaart en sociaal aanzien enerzijds en het eigenaarschap van de eigen woning anderzijds. J. Dambruyne stelde bijvoorbeeld vast dat in het zestiende-eeuwse Gent de eigenaars van een eigen woning in de minderheid waren en zich vooral in de middenklasse bevonden. Omdat ambachtslieden hun woning gebruikten als winkel of atelier, betekende het zelf bezitten van het pand in de eerste plaats beroepszekerheid. De Gentse elite had deze bekommernissen niet en huurde vooral haar woningen.¹¹⁴

De lijsten van het huishuurgeld van 1670 en de volkstelling van 1690 geven steeds aan of een huis al dan niet werd verhuurd waardoor de bezitsstructuur van de Leuvense woningen bestudeerd kan worden.¹¹⁵ We stellen vast dat J. Dambruyne's these ook toepasbaar is op het zeventiende-eeuwse Leuven. In 1670 was slechts 27% van de Leuvenaars eigenaar van de eigen woning. Tegen 1690 was dat percentage zelfs licht gedaald naar 24%.¹¹⁶ Zowel de hoogste als de laagste klassen waren ongeveer in dezelfde mate onder de huurders vertegenwoordigd. Het waren dus vooral de ambachtslieden die hun woningen kochten in plaats van te huren. In 1670 was bijna de helft van de tappers eigenaar, een cijfer dat in de daaropvolgende twintig jaar nauwelijks zou veranderen. De leveranciers met een eigen brouwkam kenden met 65% in 1670 het hoogste aantal eigenaars. Ook dit cijfer zou nadien nog weinig veranderen. Het opzetten van een brouwbedrijf was immers zeer kapitaalintensief en om de risico's te beperken werd de brouwerij indien mogelijk steeds aangekocht in plaats van gehuurd. Een derde van de brouwerijen bleef echter in handen van externe partijen die de gebouwen verhuurden. De leveranciers zonder brouwkam bestonden in 1670 net als de tappers voor ongeveer de helft uit eigenaars. Dertig jaar later was dit percentage echter gestegen naar 63%. Waarschijnlijk dreef de neergang van de economie deze leveranciers ertoe om eveneens hun winkels in toenemende mate aan te kopen in plaats van te huren. In de loop van de zeventiende eeuw werden goede handelsruimtes in Leuven steeds schaarser waardoor winkels op interessante locaties een zeer gewilde investering werden.¹¹⁷

111 Van Uytven, 'Brouwers en drinkers', 41.

112 SAL, OA, nr. 3295.

113 Van Buyten, 'Privé-financiële structuren', 90.

114 Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, 373-380.

115 Volkstelling 1690: SAL, OA, nr. 3357 en RAAand, *StvB. Supplement*, nr. 795, 796. De lijst uit het Rijksarchief Anderlecht is de meest volledige en geeft in tegenstelling tot de lijst uit het Leuvense stadsarchief steeds het beroep van de huurders van de woning.

116 SAL, OA, nr. 3342, 3295; RAAand, *StvB. Supplement*, nr. 795; Bormans, *Oude Markt*, 274; Bovin, *Borchtstraatwijk*, 216-220; Van De Poel, *Dorpsstraatwijk*, 45; Van Dyck, *Steenstraatwijk*, 50.

117 Dewilde, *Confrerieën en corporaties*, 87.

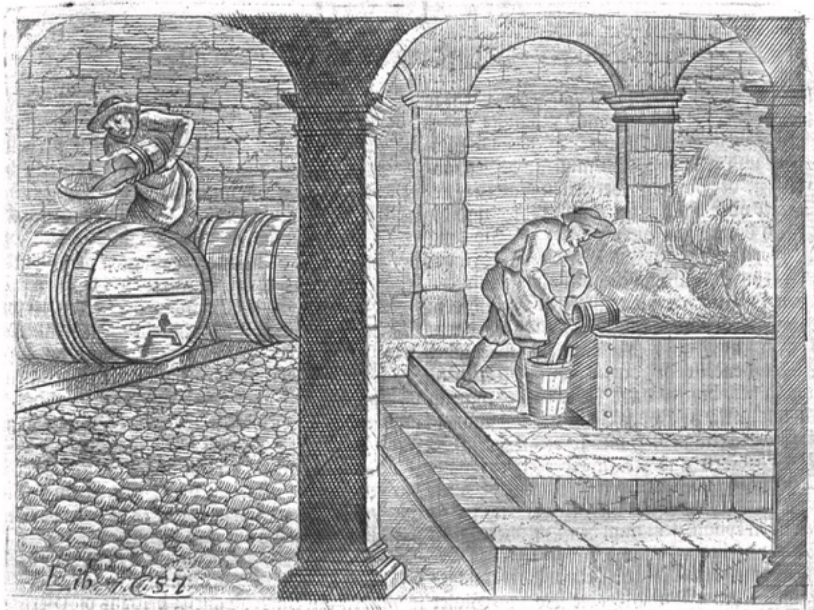
Door hun hoge economische waarde werden de brouwerijen niet snel van de hand gedaan. Ze werden doorgaans binnen eenzelfde familie van generatie op generatie doorgegeven. Brouwerij *Het Ossenhoofd* werd bijvoorbeeld door vier opeenvolgende generaties van de familie Crols uitgebaat en *De Borsse* was tussen 1558 en 1777 steeds in het bezit van de familie Van Langendonck.¹¹⁸ Een aantal families had zelfs meerdere brouwerijen in haar bezit. In 1632 werden bijvoorbeeld *Den Blaesbalck*, *Den Notschaele*, *Den Cleyne Keyser*, *Den Ancker* en mogelijk ook *Den Tessche* uitgebaat door een telg van de familie Cansmans.¹¹⁹ Een dergelijke grote concentratie van brouwerijen bij één enkele persoon of familie bleef echter een uitzondering en van grootbedrijven zoals dat van Gilbert van Schoonbeke in Antwerpen was niet echt sprake.¹²⁰ De meerderheid van de personen die een brouwerij verhuurden, was zelf brouwer en bezat meestal meerdere brouwerijen, waarbij ze de installatie(s) verhuurden die ze zelf niet konden gebruiken. Een aantal brouwerijen was eigendom van buitenstaanders of van religieuze instellingen.

Wanneer men de gegevens omtrent het eigenaarschap plaatst tegenover de huurwaarden van de woningen lijkt er geen directe link te bestaan. Een 'eigenaarswoning' was niet per se duurder dan een gehuurde woning. De reden hiervoor is te vinden in de aard van de woningmarkt zelf. Omdat goede huizen, handelsruimtes en brouwerijen schaars waren namen potentiële kopers/huurders wat direct voorhanden was.¹²¹ Met name in het geval van de brouwerijen was het aanbod in feite zo schaars dat potentiële brouwers vaak weinig keuze kregen tussen kopen en huren.

De rijkere leden van het brouwersambacht waren zeer kapitaalkrachtig en investeerden veel in vastgoed. In de telling van 1670 komen verschillende brouwers naar voren als eigenaars en verhuurders van niet alleen brouwerijen maar ook van een groot aantal normale woningen. Een goed voorbeeld hiervan is Jaspas Woutier die naast zijn eigen brouwerij *Het Moleneyser* zes huizen en nog een andere brouwerij bezat. Andere voorbeelden zijn Hendrick Henskens, die twee woonhuizen en twee brouwerijen bezat, en 'toppoliticus' Jan De Ridder, die naast zijn eigen huis nog eens over tien andere woningen kon beschikken. Ook brouwersweduwen waren actief op de vastgoedmarkt. De weduwe van Olivier van Langendonck was eigenares van de brouwerij *Den Notschaele* en bezat nog eens zes andere woningen. De weduwe van Jacques t'Santels was na de dood van haar echtgenoot nog lange tijd actief in brouwerij *t' Santvliet* en verhuurde zes woonhuizen.¹²² De hierboven vermelde brouwers en weduwen behoorden zelfs tot de Leuvenaars die het meeste vastgoed binnen de stadsmuren bezaten. Opvallend genoeg baatten ze ook allemaal een eigen brouwerij uit. De link tussen het beschikken over een eigen brouwkam en een grote persoonlijke rijkdom komt hierin sterk naar voren.

Welvaart en productiecijfers

Er is tot nu toe vastgesteld dat er duidelijke welvaartsverschillen waren tussen de Leuvense brouwers, maar in welke mate kunnen deze worden teruggebracht tot hun individuele bierproductie? Hoewel tijdens de zestiende eeuw het kleinbedrijf overheerste, was er al sprake van een aantal grootbedrijven dat een groeiend aandeel in de productie naar zich wist toe te trekken.¹²³ Het is logisch dat deze evolutie zich voortzette gedurende de zeventiende eeuw. Door het gebrek aan voldoende goede bronnen is het reconstrueren van individuele brouwcijfers echter moeilijk. De stadsrekeningen zijn bijvoorbeeld niet bruikbaar omdat ze enkel het totaal geïnde bedrag van de bieraccijns opgeven. De accijnsregisters en -lijsten die daarentegen wel de juiste informatie geven, doen dat steeds voor slechts één van de subgroepen.

Brouwers aan het werk. W.H. von Hohberg, Bierbrauerei, koperets, 1695 (Collectie Sächsische Landesbibliothek Dresden – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden (SLUB)). Geraadpleegd via [Wikimedia Commons](#).

De productie van de tappers kan gereconstrueerd worden aan de hand van de registers van het *dubbel karregeld*, een belasting op het transport van bier van de brouwerij naar het eigen huis of de opslagplaats. Als controlemiddel en om te vermijden dat er bier werd vervoerd buiten het medeweten van de stad mocht dit transport enkel gebeuren met de officiële bierkar en moest een belasting van 2 blanken (ongeveer 1,5 stuivers) betaald worden per aam bier dat werd vervoerd.¹²⁴ Ook leveranciers zonder eigen brouwkam en burgers die bier voor eigen gebruik lieten brouwen, moesten het *karregeld* betalen. Voor het reconstrueren van de productie van de tappers zijn bruikbare cijfers te vinden voor 1627-1629 en voor 1680/81.¹²⁵ Hierdoor is het mogelijk de evolutie van de tappers door de tijd heen te bestuderen.

In de loop van de achttiende eeuw zouden de tappers het zelf brouwen opgeven en steeds meer hun bier afnemen van de leveranciers.¹²⁶ Van deze tendens lijkt in de zeventiende eeuw nog geen sprake te zijn geweest. In 1629 brouwden 85 tappers samen 16.292 amen bier, goed voor een gemiddelde van 191,67 amen per tapper.¹²⁷ In 1689 brouwden 100 tappers samen 17.686,5 amen bier met een gemiddelde van 176,85 per tapper. Aangezien 20 amen overeenkomen met één brouwsel zijn deze verschillen niet al te groot. Ook op vlak

118 Meulemans, *Huizen en straten*, I, 208, 215-216.

119 SAL, *OA*, nr. 3002.

120 Soly, 'De brouwerijenonderneming van Gilbert van Schoonbeke'.

121 Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, 495.

122 SAL, *OA*, nr. 3342; RAAnd StvB. Supp., nr. 795, 796; Bovin, *Borchstraatwijk*, 224-226; Van De Poel, *Dorpsstraatwijk*, 58; Van Dyck, *Steenstraatwijk*, 55.

123 Van Uytven, *Stadsfinanciën*, 327; Van Houtte, *Economische geschiedenis*, 145-146.

124 Roelants, *Aspecten*, 221-225. Het *dubbel karregeld* werd ingevoerd in 1673 als een verhoging van het *karregeld* dat al sinds 1568 werd geheven. Van deze vroegere belasting zijn er geen bruikbare registers overgeleverd.

125 SAL, *OA*, nr. 2833, 2834.

126 Van Buyten, *Verlichting en traditie*, 552.

127 1 aam komt overeen met 130,224 liter.

van brouwfrequentie waren er weinig verschillen: in 1629 brouwde een tapper gemiddeld 7,97 keer per jaar terwijl dat in 1680 7,73 keer was. Zowel het stedelijk bierverbruik als de bierproductie van de tappers bleef gedurende de zeventiende eeuw vrij stabiel. Er waren wel grote onderlinge verschillen tussen de tappers. In zowel 1629 als 1680 waren er bijvoorbeeld tappers die nauwelijks één à twee keer zelf hebben gebrouwen terwijl er anderen waren die het meer dan twintig keer hebben gedaan dat jaar. Aangezien de brouwselgrootte gelijk bleef, vertaalde dit verschil zich rechtstreeks in een grotere productie. In 1629 waren uiteindelijk negen van de 85 tappers verantwoordelijk voor 23% van de totale tappersproductie. 1680 kende gelijkaardige verhoudingen. Deze verschillen in productie zijn niet per se een indicatie van een verschil in bedrijfsgrootte. De tappers die minder brouwden opteerden er vaak voor om het merendeel van hun bier gewoon te kopen of te importeren, zoals gebruikelijk was in andere steden.¹²⁸

Voor de leveranciers zonder eigen brouwkam zijn er cijfers te vinden in de registers van het *dubbel karregeld* van 1680 en 1703.¹²⁹ Deze registers vertellen echter niets over de productie van de brouwerij-bezitters en omdat de export nauwelijks belast werd, zijn er zo goed als geen zeventiende-eeuwse bronnen te vinden waarin alle leveranciers zijn opgenomen. Er is wel een lijst uit 1709/10 waarin wordt aangegeven hoeveel bier elke leverancier, met en zonder brouwkam, heeft gebrouwen en in welke mate dit overeenkwam met de hoeveelheden die ze op voorhand bij het *biercomptoir* hadden opgegeven.¹³⁰ Daarenboven blijkt uit een vergelijking van het register van 1703 met de lijst van 1709 dat de totale gebrouwde hoeveelheid bier van het register veel te laag is om volledig te zijn.¹³¹ De lijst van 1709 lijkt de realiteit het meeste te benaderen.

Op basis van deze bronnen kunnen we duidelijk vaststellen dat brouwerij-eigenaars gemiddeld meer brouwden dan hun brouwkamloze collega's. De mediaan van de eerste groep bedraagt 750 amen bier terwijl die van de kamloze leveranciers op 497 amen blijft. Tegelijk waren enkele van de grootste producenten juist kamloze leveranciers. In de 'top vijf' beschikten slechts twee brouwers over een eigen brouwerij. Van een echte overheersing van de productie door de brouwerij-uitbaters is dan ook niet echt sprake. Even opvallend zijn de brouwerijen waarvan de uitbater nagenoeg niets heeft gebrouwen. Waarschijnlijk werkten zij in opdracht van tappers en andere leveranciers of verhuurden ze hun installatie. Het kunnen beschikken over een eigen brouwerij was dus geen vereiste voor een grote bierproductie, maar betekende wel een gegarandeerde bron van inkomsten, zowel uit het brouwen als uit het verhuren van de installatie.

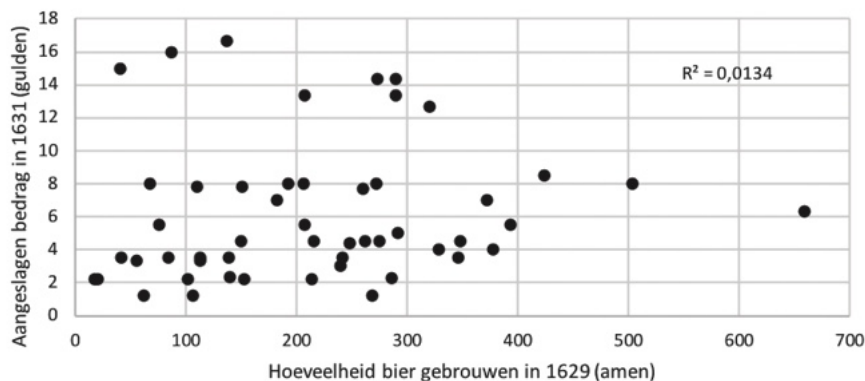
Net als bij de tappers werd de meerderheid van het bier door een minderheid van de leveranciers geproduceerd. Een tiende van de leveranciers brouwde een kwart van al het bier en de bovenste 20% nam bijna de helft van de volledige productie voor zijn rekening. De onderste 40% van de leveranciers brouwde samen nauwelijks een tiende van de totale productie. Het zwaartepunt lag duidelijk bij enkele grote producenten waarbij brouwerij-uitbaters en kamloze leveranciers in dezelfde mate zijn vertegenwoordigd. Ook in andere biersteden zoals bijvoorbeeld Lier was dit het geval.¹³² Zeker in de achttiende eeuw zouden de grootbedrijven de Leuvense bierproductie helemaal domineren. In 1742 waren bijvoorbeeld zes leveranciers verantwoordelijk voor 44% van de totale productie.¹³³

Waarom brouwden zo veel leveranciers weinig tot niets? Sommigen, zoals Guillaen Vranx die pachter was van de bieraccijns, hadden door hun officiële functies geen tijd om zelf te brouwen. Anderen waren weduwe en brouwden enkel nog voor eigen gebruik.¹³⁴ De belangrijkste verklaring is het meervoudig lidmaatschap. B. Dewilde en J. Poukens toonden aan dat de Leuvense bakkers die het lidmaatschap van meerdere ambachten combineerden minder brood baktten dan hun collega's die uitsluitend brood verkochten. De meervoudige

leden boden daarentegen een divers aanbod aan producten aan waarvan brood slechts één onderdeel was. Ondanks het feit dat ze minder brood bakten, waren deze bakkers vaak rijker dan hun collega's.¹³⁵ Dit is onder meer te zien aan de klassenverdeling van de bakkers in 1702: 20% van de bakkers die geen lid waren van andere ambachten (zogenoemde enkelvoudige leden) behoorde tot de hoge middenklasse terwijl dit bij de bakkers die meerdere ambachten combineerden 41% was. De verschillen tussen enkelvoudige en meervoudige leden waren zelfs nog meer uitgesproken bij de textielambachten. Onder de kleermakers behoorde 2,4% van de enkelvoudige meesters tot de hoge middenklasse terwijl dit bij de meervoudige meesters 18,5% was.¹³⁶ Hetzelfde fenomeen lijkt van toepassing te zijn geweest op de Leuvense brouwers. Van verschillende 'lage producenten' weten we dat ze lid waren van andere ambachten, overwegend de bakkers-, kramers- en vettewariërsambachten. Het bier dat ze brouwden diende vooral om in de eigen winkel naast andere producten te verkopen waardoor het niet nodig was om grote hoeveelheden bier te brouwen.

Wanneer we de individuele brouwcijfers koppelen aan de bedragen van de capitale imposities kunnen we bevestigen dat er geen rechtstreekse correlatie is tussen de gekende productiecijfers en de belastingaanslagen. De productiecijfers van de tappers uit 1629 kunnen we linken aan de capitale impositie van 1631. Uit grafiek 6 kan vastgesteld worden dat er nauwelijks een correlatie was tussen het geproduceerde volume en het getaxeerde bedrag, wat verder bevestigd wordt door de determinatiecoëfficiënt R^2 , die slechts 0,0134 bedraagt. Zelfs met het weglaten van de *outliers* blijft de coëfficiënt ver onder de 0,50 die doorgaans vereist is voor een zinvol verband. Aangezien tappers hun bier altijd gewoon konden kopen of importeren, was de eigen bierproductie voor hen geen vereiste voor een groot bedrijf (en dus een hoge belasting).

grafiek 6 Vergelijking van de bierproductie van de tappers met de telling van 1631

Bron: SAL, OA, nrs. 2833 en 3321; eigen berekeningen.

128 De Commer, 'De brouwindustrie', 94

129 SAL, OA, nr. 2834 en 3027.

130 RAAnd, *StvB. Cartons*, nr. 421/1 (1709/10).

131 Volgens SAL, OA, nr. 3027 zouden de leveranciers zonder kam in totaal slechts 7752 amen bier hebben gebrouwen. Dit is veel minder dan de 16.333 amen bier die ze zes jaar later zouden hebben gebrouwen volgens de lijst van 1709 en het strookt evenmin met de cijfers die Roelants en Van Buyten geven.

132 Aerts, *Het bier van Lier*, 92.

133 Van Uytven, 'De Leuvense bierindustrie', 223.

134 RAAnd, *StvB. Cartons*, 421/1, fol. 3r-3v.

135 Dewilde en Poukens, 'Bread provisioning', 420-428.

136 Dewilde, *Confrerieën en corporaties*, 157.

grafiek 7 Vergelijking van de bierproductie van de leveranciers met de telling van 1702

Bron: SAL, OA, nrs. 3364-336; RAAnd, StvB. Cartons, nr. 421/1 (1709/10); eigen berekeningen.

Door het tijdsverschil is het moeilijker om de productiecijfers van de leveranciers uit 1709 te linken aan de capitale impositie van 1702. Hoewel 28 van de 50 brouwers wel zijn teruggevonden in de telling van 1702 zit er zeven jaar tussen beide datasets. Noodgedwongen moeten we ervan uitgaan dat de productie in de tussenjaren stabiel genoeg bleef om de vergelijking mogelijk te maken. Uit grafiek 7 blijkt nogmaals dat er geen directe correlatie is tussen het geproduceerde volume bier en de belastingaanslag. De determinatiecoëfficiënt is met 0,156 wederom te klein om significant te zijn.¹³⁷

Biervolume en bedrijfsgrootte liepen dus niet per se parallel aan elkaar. Meervoudig lidmaatschap kwam bij zowel de grote als kleine producenten in ongeveer dezelfde mate voor en had een grote invloed op zowel de productieverschillen als de bedrijfsgrootte van de brouwers. In 1702 waren 17% van enkelvoudige tappers 'bovenklassers', terwijl dit bij de tappers die het lidmaatschap van meerdere ambachten combineerden 37% was. Meervoudig lidmaatschap vormde voor hen een duidelijke meerwaarde. Onder de leveranciers was het verschil iets minder uitgesproken: de enkelvoudige meesters behoorden voor 38% tot de hoge middenklasse en 62% tot de bovenklasse terwijl dit bij de meervoudige meesters respectievelijke 31% en 69% was. Dit wijst er nogmaals op dat het combineren van ambachten een volwaardig alternatief kan zijn voor een businessmodel dat gebaseerd is op louter hoge productie. Het toont vooral aan dat, hoewel ze allemaal lid waren van hetzelfde ambacht, veel brouwers er een eigen unieke collectie van bedrijfsactiviteiten op nahielden. Naast hun ambachtswerk waren veel brouwers actief op de huizenmarkt en een groot aantal van de leveranciers ontplooiden zich in de graanhandel.¹³⁸ Dit waren allemaal bronnen van inkomsten die bijdroegen tot de individuele welvaart van een brouwer, maar die nauwelijks systematisch zijn weergegeven in de bronnen. Zeker de activiteiten die plaatsvonden buiten het ambachtelijk kader zijn zeer moeilijk te reconstrueren. Het bewijst vooral dat de welvaart van de brouwers, hoewel in grote mate gebaseerd op de bierproductie, een meer diverse grondslag had dan enkel en alleen de productie en verkoop van bier. Brouwers die weinig bier brouwen waren dan ook niet per se armlastig.

Zeventiende-eeuwse bierbrouwerij. Op de voorgrond wordt het bier in vaten gegoten. Rechts twee mannen die een vat bier gaan afleveren. Gravure, maker onbekend (ifarm LLC – Craft Beer Archives via ifarmboxford.com)

Conclusie

Centraal in dit artikel stond de vraag hoe het brouwersambacht evolueerde gedurende de zeventiende eeuw op het vlak van samenstelling en individuele welvaart. Al snel is gebleken dat de Leuvense brouwers verre van een homogene groep waren. Het institutionele onderscheid dat werd gemaakt tussen de tappers en de leveranciers had zijn weerslag op de sociale positie van de leden van het ambacht. Binnen beide groepen waren er duidelijke verschillen en vielen er scheidingslijnen te trekken tussen de rijke brouwers en hun minder welvarende collega's. Deze verschillen mogen echter niet worden overdreven. Van grote sociale tegenstellingen tussen een beperkt aantal rijke meesters en een grote massa arme gezellen zoals bij de textielambachten was er bij de brouwers geen sprake.

Al vanaf de zestiende eeuw probeerden de brouwers hun eigen positie te beschermen door zo veel mogelijk concurrenten uit te schakelen, zowel binnen als buiten het ambacht. De hervorming van 1555 en de pogingen van de brouwerij-eigenaars om via het stadsbestuur de tappers volledig van hen afhankelijk te maken passen binnen dit kader en zouden gedurende de zeventiende eeuw voor conflicten blijven zorgen. Ondanks de officiële regels bleef de scheidingslijn tussen de leveranciers en de tappers vaag. De oorzaak van al deze interne conflicten was het succes van de biernijverheid zelf, die ondanks de verslechterende economische situatie van Leuven bleef groeien tijdens de gehele zeventiende eeuw. Ook de enorme stijgingen in het toetredingsgeld waren een middel om de concurrentie aan banden te leggen en tegen het begin van de achttiende eeuw was het ambacht bijna volledig erfelijk geworden. Desalniettemin bleven er altijd nieuwkomers toetreden en aan het einde van de zeventiende eeuw was het ambacht groter dan ooit.

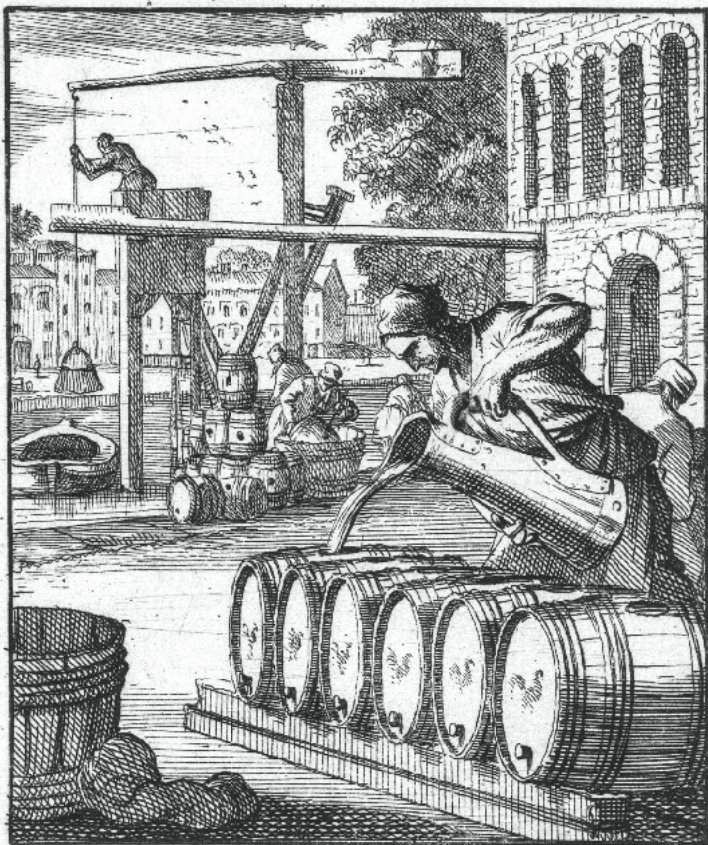
137 Om dit cijfer te bekomen zijn reeds vier outliers weggelaten die R^2 omlaag trokken (telkens één op 20 en 500 amen en twee op 1500 amen). Zelfs met het weglaten van deze cijfers blijft R^2 zeer laag.

138 Van Buyten, *Verlichting en traditie*, 551; Unger, *A History of Brewing*, 202.

De Brouwer.

49

Delaaving staat gereed, Waar is het dorstend Leed?

*Als Dorst en Dranck malkaar ontmoet,
Is't Bitter d' oorspronch van het Soet:
ô Ziel! 't Begeeren en het Geeven,
Uw Dorst, en 's Leevens springfontyn,
Sal Eeuwige Verquicking Zyn,
Die Weelden lust, soeck sulck een leeven.*

Zeventiende-eeuwse brouwerij. Op de achtergrond een waterhaal waarmee water wordt geschept uit het schonere midden van de stroom, het begin van het brouwproces. Op de voorgrond wordt het bier in gemerkte vaten gegoten waarin het bij de klanten wordt afgeleverd. 'De Brouwer', ets door Caspar Luyken naar een tekening van Jan Luyken. Uit de prentenserie *Het Menselyk Bedryf*, 1694 (Collectie Rijksmuseum Amsterdam)

De brouwers, en met name de leveranciers, waren belangrijke spelers op het Leuvense politieke veld. Zij wisten hun economisch belang om te zetten in politieke invloed en konden zo de regelgeving naar hun hand zetten. Veel leveranciers bouwden succesvolle carrières uit in het stadsbestuur en wisten zo hun stempel op de stad en het bierwezen te drukken. Belangenvermenging, protectionisme, het controleren van de bieraccijnzen en prestige waren de belangrijkste redenen voor een brouwer om in de politiek te gaan.

Het succes van de brouwers werd ook weerspiegeld in hun persoonlijke welvaart. Ook hier kan de scheidingslijn tappers-leveranciers getrokken worden, waarbij de leveranciers over het algemeen welvarender waren en zich in een hogere klasse bevonden dan de tappers. Het bezit van een brouwerij was een belangrijke factor maar geen vereiste om tot de top te behoren. Parallel met de groei van de bierproductie en -export doorgingen de Leuvense brouwers tijdens de zeventiende eeuw een proces van verrijking. In 1631 behoorden zowel de tappers als de leveranciers nog tot de Leuvense middenklasse, maar tegen 1702 behoorde de meerderheid van de leveranciers tot de stedelijke elite. De tappers bleven in de middenklasse maar bevonden zich steeds meer in het hogere segment van deze groep. Binnen elke groep bleven er op vlak van inkomen duidelijke individuele verschillen. Dat geld en macht hand in hand gingen, wordt goed geïllustreerd door het feit dat de politiek actieve brouwers over het algemeen rijker waren dan hun 'apolitieke' collega's. Het was in de eerste plaats dankzij deze rijkdom dat ze hun politieke ambities konden waarmaken. Aan de andere kant lieten de allerrijkste brouwers het hele politieke spel juist vaak aan zich voorbij gaan.

Brouwerswoningen waren niet alleen beduidend groter maar ook veel duurder dan de gemiddelde Leuvense woning. Dit was in de eerste plaats ingegeven door professionele en commerciële overwegingen. Brouwers hadden een groot en goed gelegen pand nodig om hun zaak in te kunnen voeren. Voor de tappers was dit een tappershuis of herberg, voor de leveranciers een brouwerij of winkel. Om hun investering veilig te stellen waren ze in grote mate bereid hun woning te kopen in plaats van te huren. Daarenboven dreven de grote vraag en het beperkte aanbod de prijs van de brouwerijen sterk naar omhoog. Toch waren ook de huizen een uiting van de status en welvaart van de brouwers.

Om de link te leggen tussen de welvaart van de brouwers en hun kernactiviteit, zijnde het brouwen van bier, is getracht hun individuele productiecijfers te reconstrueren. Het productieveverschil tussen tappers en leveranciers kwam voort uit de verschillen in hun bedrijfsvoering: tappers bedienden de lokale markt terwijl leveranciers in het groot verkochten en exporteerden. De export bood niet alleen meer groeimogelijkheden maar werd, in tegenstelling tot de stedelijke biermarkt, ook nauwelijks belast. De leveranciers konden dus meer produceren en kenden hogere winstcijfers. Interessant is dat zowel bij de tappers als de leveranciers het merendeel van het bier telkens gebrouwen werd door een minderheid van de brouwers. Al in de zestiende eeuw begon het grootbedrijf, zij het in beperkte mate, de kleinere brouwers te verdrijven en de productie naar zich toe te trekken. Dit proces zette door in de zeventiende eeuw, maar pas in de loop van de achttiende eeuw zou de volledige productie gedomineerd worden door een handjevol brouwers.

De productieveverschillen liepen echter niet parallel met de welvaartsverschillen en brouwers die volgens de beschikbare bronnen nauwelijks hadden gebrouwen, waren niet per se arm. Verschillende tappers en leveranciers waren lid van meerdere ambachten en baatten een gecombineerde zaak uit waarbij het bier deel was van een breder aanbod aan producten. Brouwerij-uitbaters haalden geregeld inkomsten uit het verhuren van hun installatie aan andere brouwers. De leden van het brouwersambacht waren vaak ook actief in economische zones buiten het ambachtscircuit. De graanhandel en het verhuren van huizen en

gronden waren maar enkele van de vele nevenactiviteiten die de brouwers ontplooiden. Een aantal brouwers werd inderdaad rijk door zich uitsluitend te focussen op de groot-schalige productie en verkoop van bier maar de meerderheid bouwde een gediversifieerde zaak uit. Door deze verwevenheid met andere beroepen en activiteiten is het dus fout om de economische rol van de brouwers te vernauwen tot louter de biersector. Het bier was belangrijk en vormde vaak de basis van een succesvol bedrijf maar was niet altijd de hoofdactiviteit.

Het beeld van de brouwers als een vermogende groep klopt grotendeels, maar daarmee is lang niet alles gezegd. Uit het onderzoek bleek dat we het homogene beeld moeten ver-ruilen voor een meer genuanceerde voorstelling. Naast zeer vermogend waren de brouwers als groep op institutioneel, professioneel, sociaal en economisch vlak juist zeer heterogeen. Door het meervoudig lidmaatschap vervaagt ook het onderscheid tussen de brouwers en de andere socio-economische groepen. Wat evenzeer opvalt is dat de Leuvense brouwers schijnbaar weinig echte hinder ondervonden van de crisis van de zeventiende eeuw. Meer nog, rond de eeuwwisseling, het moment waarop de crisis misschien wel het hardst toesloeg, kenden de brouwers een grotere welvaart dan ooit tevoren. De vaststelling dat niet iedereen evenveel last ondervond van de 'Crisis van de zeventiende eeuw' helpt om dit beeld verder te nuanceren.

De resterende vraag is in welk mate deze bevindingen doorgetrokken kunnen worden naar brouwers in andere Brabantse en Zuid-Nederlandse steden. Vertoonden zij eveneens een dergelijke heterogeniteit of waren de Leuvenaars een uitzonderingsgeval? De grootste beperking voor dit onderzoek was het ontbreken van voldoende bronnen waarmee de evolutie door de tijd heen in kaart gebracht kan worden. Gelijkaardige onderzoeken voor andere steden beschikken mogelijk wel over meer en betere bronnen, waardoor de bovenstaande bevindingen niet alleen bevestigd maar ook aangevuld zouden kunnen worden. Op deze manier kan de gelaagdheid en de diversiteit van de vroegmoderne maatschappij ten volle tot uiting komen.

Afkortingen

SAL	Stadsarchief Leuven
RAL	Rijksarchief Leuven
RAAnd	Rijksarchief Anderlecht
OA	Oud Archief
StvB	Staten van Brabant

Archivalia

Rijksarchief Anderlecht (RAAnd)

Staten van Brabant (StvB)

Cartons

nr. 421/1, bijlagen bij de rekeningen van de wijn- en bierimpost, 1700-1710.

nr. 421/2, bijlagen bij de rekeningen van de wijn- en bierimpost, 1710-1720.

Supplement

nr. 795, bevolkingstelling van 1690, wijken van de Dorpsstraat en de Hoelstraat.

nr. 796, bevolkingstelling van 1690, wijken van de Steenstraat, Borchtstraat en Oude Markt.

Rijksarchief Leuven (RAL)

Notariaat Vlaams-Brabant

notaris Henricus Davidts, nr. 12296.

notaris Phillipus Van Roost, nr. 14209.

Weeskamer

nr. 40, Sterftehuizen, 1717-1741.

Stadsarchief Leuven (SAL)

Oud Archief (OA)

nr. 320, schepenregisters, 1646-1648.

nr. 321, schepenregisters, 1653.

nr. 466, documenten in verband met de verkiezingen, 17de eeuw.

nr. 467, documenten in verband met de verkiezingen, 18de eeuw.

nr. 468, documenten in verband met de verkiezingen, 18de eeuw.

nr. 1765, reglement van de telling van de capitale impositie, 1702.

nr. 2833, register van de biertaksen, 1627-1629.

nr. 2834, register van de biertaksen, 1680-1681.

nr. 2835, register van de biertaksen, 1681-1682.

nr. 3002, lijsten van de kloosters en leden van de universiteit die vrijgesteld zijn van taksen op bier, 1632.

nr. 3027, dobbel karregeld van de leveranciers zonder kam, 1703/4.

nr. 3295, telling van het schouwgeld van 1671.

nr. 3321, telling van de capitale impositie van Leuven, 1631.

nr. 3329, telling van de capitale impositie van Leuven, 1646.

nr. 3342, telling van het huishuurgeld van 1670.

nr. 3357, telling van de huizen van Leuven, 1690.

nr. 3364 en 3365, telling van de capitale impositie van Leuven, 1702.

nr. 4649, verordeningen op de ambachten van de barbiers, bakkers, bontwerkers, brouwers, taverniers, kousenmakers en kleermakers, 1407-1621.

nr. 4661, documenten in verband de oorsprong, privileges en de situatie van de brouwers ingediend op vraag van Marie-Christine en Albert-Casimir, 30 september 1784, fol. 1r-2v, fol. 10r en fol. 567r-567v.

nr. 4665, lijst van de dekens van de ambachten, 1605-1682.

nr. 4670/2

nr. 4685, proces in verband het aantal leerjaren en het bedrag van het inkomgeld dat nodig is om in het brouwersambacht opgenomen te worden, 9 mei 1693.

nr. 4688, documenten die moesten aantonen dat enkel de eigenaar van een vrije brouwkam bier mocht uitleveren, 17de eeuw.

nr. 4691, documenten in verband met de belastingen die de brouwers moesten betalen, 17de eeuw.

nr. 4670, algemene documenten uit het brouwersarchief, 1569-1714.

nr. 5302, stadsrekeningen, 1679-1680.

nr. 5303, stadsrekeningen, 1680-1681.

nr. 5305, stadsrekeningen, 1682-1683.

nr. 5306, stadsrekeningen, 1683-1684.

nr. 5307, stadsrekeningen, 1685-1686.

nr. 5308, stadsrekeningen, 1686-1687.

nr. 5310, stadsrekeningen, 1687-1688.

nr. 5817, rekening van het *dubbel karregeld*, 1675-1682.

nr. 11588, resolutieboek van het brouwersambacht, 1688-1745.

nr. 11589, register met de opname van nieuwe leden in het brouwersambacht, 1695-1795.

nr. 11592, voorschriften in verband met de fabricage en kwaliteit van het bier, 1568-1626.

Literatuur en gedrukte bronnen

- Aerts, E., 'De Zuidnederlandse brouwindustrie tijdens het Ancien Régime. Status quaestionis van het onderzoek', *Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* 33 (1979) 5-34.
- Aerts, E., 'De bibliografie van de Zuidnederlandse bier-nijverheid tot omstreeks 1800. Een aanvulling', *Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* 37 (1983) 5-12.
- Aerts, E., *Het bier van Lier. De economische ontwikkeling van de bierindustrie in een middelgrote Brabantse stad (eind 14de-begin 19de eeuw)*. Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der Letteren 161 (Brussel 1996).
- Aerts, E., 'Alcoholconsumptie in het hertogdom Brabant (14de-18de eeuw)', *Tijdschrift van Dexia Bank* 55 (2001) 51-71.
- Aerts, E., 'Brabant in de Spaanse Tijd (1629-1715). Welvaart en welzijn in de zogenaamde Ongelukseeuw' in: R. Van Uytven e.a., red., *Geschiedenis van Brabant. Van het hertogdom tot heden* (Leuven 2004) 421-443.
- Aerts, E., en R. Unger, 'Brewing in the Low Countries' in: E. Aerts, L.M. Cullen e.a., red., *Production, Marketing and Consumption of Alcoholic Beverages since the Late Middle Ages*. Studies in Social and Economic History 18 (Leuven 1990) 92-101.
- Baulant, M., 'Nécessité de vivre et besoin de paraître les inventaires et la vie quotidienne' in M. Baulant, J. Schuurman en P. Servais, red., *Inventaires après-décès et certes de meubles. Apports à une histoire de la vie économique et quotidienne (XIVe-XIXe siècle)* (Louvain-la-Neuve 1988) 9-17.
- Belder, J. de, 'Beroep of bezit als criterium voor de sociale doorsnede. Een aanzet tot uniformisering van reconstructiemethoden', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 4 (1976) 259-279.
- Berg, W.J. van den, en J.L. van Zanden, 'Vier eeuwen welstandongelijkheid in Alkmaar, ca. 1530-1930', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 19 (1993) 193-215.
- Bormans, R., *De huizen, de bewoning en de beroepsstructuur in de wijk van de Oude Markt te Leuven in de 2e helft van de 17e eeuw – begin 18e eeuw (1670-1702)* (licentiaatscriptie Katholieke Universiteit Leuven 1985).
- Bovin, K., *De huizen, de bewoning en de beroepsstructuur in de Borchstraatwijk te Leuven in de tweede helft van de 17de en het begin van de 18de eeuw (1670-1702)* (licentiaatscriptie Katholieke Universiteit Leuven 1979).
- Buyten, L. Van, *Verlichting en traditie. De Leuvense stadsfinanciën en hun economische grondslagen onder het Oostenrijks Regiem (1713-1794)* (4 dln., doctoraatscriptie Katholieke Universiteit Leuven 1970).
- Buyten, L. Van, 'Privé-financiële structuren en methodologische problemen. Naar aanleiding van publikaties betreffende de Zuidelijke Nederlanden en het Luikse (veertiende tot achttiende eeuw)', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 89 (1974) 81-95.
- Buyten, L. Van, 'Groeï en stagnatie van de stad Leuven (ca. 890-ca. 1750)' in: *Leuven, een stad die groeit. Een gemeenschap bouwt aan haar milieu* (Leuven 1975) 17-27.
- Buyten, L. Van, 'De stad Leuven ca. 1600', in: *Leuven anno 1600* (Leuven 1978) 23-37.
- Buyten, L. Van, *De Leuvense Stadsfinanciën onder het Oostenrijks Regiem (1713-1794)*. Arca Lovaniensis artes atque historiae reserans documenta: jaarboek; deel XI en XIV (2 dln. Leuven 1982-1985).
- Caluwaerts, J., en L. Elseviers, *Zestiende-eeuwse poorters van Leuven*. Poortersboeken van het Hertogdom Brabant 3 (Leuven 2001).
- Caluwaerts, J., en L. Elseviers, *Zeventiende-eeuwse poorters van Leuven*. Poortersboeken van het Hertogdom Brabant 4 (Leuven 2003).
- Commer, P. De, 'De brouwindustrie te Gent 1505-1662', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 35 (1981) 81-114; 37 (1983) 113-172.
- Crombecq, P., *Het alfabetisch register van de zeventiende- en achttiende-eeuwse stadsbestuurders van Leuven* (Edegem 2008).
- Cuvelier, J., 'La population de Louvain aux XVIe et XVIIe siècles', *Annales de la Société royale d'Archéologie de Bruxelles* 22 (1908) 337-376.
- Dambryne, J., *Corporatieve middengroepen. Aspiraties, relaties en transformaties in de 16de-eeuwse Gentse ambachtswereld*. Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, deel XXVIII (Gent 2002).
- Dekken, M. van, *Brouwen, branden en bedienen. Productie en verkoop van drank door vrouwen in de Noordelijke Nederlanden, circa 1500-1800*. Vrouwen en werk in de vroegmoderne tijd (Amsterdam 2010).
- Denolf, J., 'Socio-economische structuren binnen de Brugse samenleving rond het midden van de 18e eeuw' in: J. de Belder, W. Prevenier en C. Vandenbroecke, red., *Sociale mobiliteit en sociale structuren in Vlaanderen en Brabant van de late middeleeuwen tot de 20ste eeuw*. Studia historica Gandensia 257 (Gent 1983) 79-127.
- Dewilde, B., *Corporaties en confrerieën in conflict. Leuven 1600-1750* (doctoraatscriptie Katholieke Universiteit Leuven 2012).
- Dewilde, B., 'Expanding the Retail Revolution. Multiple Guild Membership in the Southern Low Countries, 1600-1800' in: *Il commercio al minuto. Domanda e offerta tra economia formale e informale secc. XIII-XVIII / Retail Trade. Supply and Demand in the Formal and Informal Economy from the 13th to the 18th Century* (Florence 2015) 91-112.
- Dewilde, B., en J. Poukens, 'Bread provisioning and retail dynamics in the southern Low Countries: the bakers of Leuven, 1600-1800', *Continuity and Change* 26 (2011) 405-438.
- Dyck, P. Van, *De huizen, de bewoning en de beroepsstructuur in de Steenstraatwijk te Leuven in de tweede helft van de 17e eeuw (1670-1690)* (licentiaatscriptie Katholieke Universiteit Leuven 1982).

- Eykens, M.-J., 'De brouwindustrie te Antwerpen, 1585-1700', *Bijdragen tot de Geschiedenis* 56 (1973) 80-101.
- Hannes, J., 'De woning als statussymbool', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 84 (1971) 361-364.
- Houtte, J.A. Van, 'Onze zeventiende eeuw, "Ongelukse eeuw?"', *Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren* 15 nr. 8 (1953).
- Houtte, J.A. Van, *Economische geschiedenis van de Lage Landen, 800-1800* (Haarlem 1979).
- Hoyberghs, C., *Het ambacht van brouwers te Lier (17e-18e eeuw)* (licentiaatsscriptie Katholieke Universiteit Leuven 1977).
- Klep, P.M.M., 'Brabantse tellingen en capitale imposities, 1692-1709. Notities over belangrijke bronnen in woelige jaren', *Bijdragen tot de Geschiedenis* 57 (1974) 203-227.
- Lefere, L., *De Leuvense herberg in de zeventiende eeuw. Invloed van de toenemende fiscalisatie* (masterscriptie Katholieke Universiteit Leuven 2012).
- Martens, J., *De brouwindustrie te Hasselt van 1484-1684* (licentiaatsscriptie Katholieke Universiteit Leuven 1967).
- Meulemans, A. e.a., *Huizen en straten van het Oude Leuven*. Jaarboek Leuven Historisch Genootschap 42 (2 dln. Leuven 2004).
- Morsa, D., 'Een ongelukseeuw?' in: P. Janssens, red., *België in de 17de eeuw. De Spaanse Nederlanden en het prinsbisdom Luik* (Gent 2006) 100-133.
- Poel, E. Van De, *Huizen, bewoning en beroepsstructuur in de Dorpsstraatwijk te Leuven in de 2de helft van de 17e en het begin van de 18e eeuw (1670-1702)* (licentiaatsscriptie Katholieke Universiteit Leuven 1983).
- Prak, M., 'Corporatism and Social Models in the Low Countries', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 11 (2014) 281-304.
- Provoost, N., *Levende met de Lierenaars. Sociale relaties van kleinsteedse middengroepen in crisistijd (Lier, 1680-1755)* (doctoraatsscriptie Katholieke Universiteit Leuven 2011).
- Roelants, J., *Aspecten van de Leuvense economie in de 17e eeuw. De voeding en de dranken* (licentiaatsscriptie Katholieke Universiteit Leuven 1978).
- Roy, L. Van, *Prosopografische bijdrage voor de sociale geschiedenis van het Leuvense brouwersambacht in de 18de eeuw* (licentiaatsscriptie Katholieke Universiteit Leuven 1980).
- Soly, H., 'De brouwerijenonderneming van Gilbert van Schoonbeke (1552-1562)', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 46 (1968) 337-392; 1166-1204.
- Soly, H., 'De economische betekenis van de Zuidnederlandse brouwindustrie in de 16e eeuw. Problematiek' in: *Economische geschiedenis van België. Behandeling van de bronnen en problematiek* (Brussel 1973) 97-118.
- Swevers, M., *Brouwers en politiek in Leuven tijdens de 17de eeuw* (licentiaatsscriptie Vrije Universiteit Brussel 1999).
- Ukens, J., *De crisisjaren rond 1700 te Leuven. Economische, sociale en demografische aspecten* (licentiaatsscriptie Katholieke Universiteit Leuven 1967).
- Unger, R.W., *A History of Brewing in Holland, 900-1900. Economy, Technology and the State* (Leiden, Boston & Cologne 2001).
- Uytven, R. Van, 'De sociale crisis der XVIe eeuw te Leuven', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis* 36 (1958) 356-387.
- Uytven, R. Van, 'De Leuvense bierindustrie in de XVIIIe eeuw', *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden* 16 (1961) 193-227.
- Uytven, R. Van, *Stadsfinanciën en stadseconomie te Leuven: van de XIIIe tot het einde van de XVIe eeuw*. Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der Letteren 44 (Brussel 1961).
- Uytven, R. Van, 'Triomf van administratie en middelmatigheid in de onbekende XVIIe eeuw' in: R. Van Uytven, red., *Leuven verleden* (Leuven 1964) 98-102.
- Uytven, R. Van, 'De Drankcultuur in de Zuidelijke Nederlanden' in: *Drinken in het verleden* (Leuven 1973) 17-49.
- Uytven, R. Van, 'In de schaduwen van de Antwerpse groei: het Hageland in de zestiende eeuw', *Bijdragen tot de Geschiedenis* 57 (1974) 171-187.
- Uytven, R. Van, 'Haarlemmer hop, Goudse kuit en Leuvense Peterman', *Arca Lovaniensis* 4 (1975) 334-351.
- Uytven, R. Van, 'Stad en ommeland van de 14de tot de 16de eeuw. C. Sociale groepen, juridische en politieke structuren', in: R. Van Uytven, red., *"De beste stad van Brabant". De geschiedenis van het stadsgewest Leuven tot omstreeks 1600*. Arca Lovaniensis artes atque historiae reserans documenta: jaarboek; deel VII (Leuven 1980) 153-158.
- Uytven, R. Van, 'Brouwers en drinkers' in: E. Van Ermen, red., *Waar is de tijd? 2000 jaar Leuven en Oost-Brabant* (Zwolle 2000) 35-54.
- Uytven, R. Van, 'Leuven 1575-1635' in: E. Cockx en G. Huybens, red., *De Leuvense prentenatlas: zeventiende-eeuwse tekeningen uit de Koninklijke Bibliotheek te Brussel* (Leuven 2003) 823-858.
- Verhaver, J., *Het ambachtswezen te Leuven*. Katholieke Universiteit Leuven. Publicaties op het gebied der geschiedenis en der philologie, 3e reeks, II (Leuven 1940).
- Vries, J. de, 'The economic crisis of the seventeenth century after fifty years', *Journal of interdisciplinary history* 40 (2009), 151-194.
- Wee, H. Van Der, *The Low Countries in the early modern period* (Aldershot 1994).